

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

*Қўлёзма ҳуқуқида:
УДК:339.9 (543)
ББК:65.6 (44)
М-54*

МИРЗААЛИМОВА ЗАРИНА НИШОНОВНА

**МАРКАЗИЙ ОСИЁ МАМЛАКАТЛАРИДА ИҚТИСОДИЁТНИ
ТАРКИБИЙ ЖИҲАТДАН ҚАЙТА ҚУРИШ ЙўНАЛИШЛАРИ**

Мутахассислиги: 5А341002 – Марказий Осиё мамлакатларини тадқиқ этиш

Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илмий раҳбар:
И.ф.н., доц . Содиков З.Р.

ТОШКЕНТ – 2012

Магистрлик диссертацияси ҳимояга тавсия этилади

Магистратура бўлими

бошлиғи

Ҳабибуллаев А.

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	3-7
1-БОБ. ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ.....	8-25
1.1. Таркибий ўзгаришларнинг моҳияти ва объектив зарурлиги.....	8-18
1.2. Миллий иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсишнинг муҳим омили.....	19-25
2-БОБ. МАРКАЗИЙ ОСИЁ МАМЛАКАТЛАРИ ИҚТИСОДИЁТИДАГИ ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАР ТАҲЛИЛИ.....	35-43
2.1. Марказий Осиё мамлакатларида таркибий ислохотларнинг ўзига хос хусусиятлари	
2.2. Марказий Осиё мамлакатларида иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш омиллари ва шарт-шароитлари	
3-БОБ. ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ ТАРКИБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ	
3.1. Инвестициялар таркибий ўзгаришларни амалга оширишнинг муҳим омили сифатида	
3.2. Ўзбекистон иқтисодиётида таркибий ўзгаришларни жадаллаштириш истикболлари	
ХУЛОСА.....	
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг камровли иқтисодий ислохотлар натижасида 1996 йилдан бошлаб олдинги йилга нисбатан, 2001 йилдан бошлаб эса 1991 йилдаги даражага нисбатан ЯИМ ҳажмининг барқарор равишда ўсишига эришилди. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi таъсирида юзага келган муаммо ва қийинчиликларга қарамай, 2008 йилда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари 9 фоизни, 2009 йилда 8,1 фоизни, 2010 йилда 8,5 фоизни, 2011 йилда эса 8,3 фоизни ташкил этди.

Иқтисодиётимизда юз бераётган жиддий таркибий ва сифат ўзгаришлари туфайли 2000 йилда мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотини шакллантиришда саноат ишлаб чиқаришининг улуши бор-йўғи 14,2 фоизни ташкил этган бўлса, 2011 йилда бу кўрсаткич 24,1 фоизга етди. Саноат маҳсулоти умумий ўсишининг қарийб 70 фоизини юқори қўшилган қийматга эга бўлган тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтирилган соҳалар ташкил этди.

Юқоридаги ижобий ўзгаришларга қарамасдан, мамлакатимиз иқтисодиётида чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш бугунги кундаги долзарб масала бўлиб қолади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов таъкидлаганидек, “Биринчи даражали эътибор мамлакатимиз иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш бўйича дастур тайёрлаш ва уни амалга оширишга қаратилиши зарур”¹. Бу эса хусусий мулк устувор ўринга эга бўлган, тайёр маҳсулотлар улуши юқори, инновацион иқтисодиёт таркибини шакллантиришга қаратилган таркибий ўзгаришларни амалга оширишни тақозо этади. Шу нуқтаи назардан Марказий Осиё мамлакатларида иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш

¹ Ислон Каримов. “2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси”. – Т.: Ҳалқ сўзи, 2011 йил, 22 январь.

хусусиятларини аниқлаш, ушбу мамлакатларнинг иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш соҳасида тўплаган тажрибалари ва йўл қўйган камчиликларини ҳисобга олган ҳолда республикаимиз иқтисодиётида таркибий ўзгаришлар жараёнларини жадаллаштиришга оид таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш бугунги кундаги муҳим масалалардан ҳисобланади ва ушбу магистрлик диссертацияси мавзусининг долзарблигини белгилаб беради.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Собиқ социалистик лагерь парчаланиб, янги геосиёсий вазият юзага келгач, Марказий Осиёнинг жаҳон ҳамжамиятида тутган ўрни ва роли ўзгарди. Шу муносабат билан минтақа мамлакатларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, амалга оширилаётган таркибий ислохотлар, уларнинг натижалари тўғрисида хорижий ва мамлакатимиз иқтисодчи олимлари томонидан кўплаб илмий тадқиқотлар амалга оширила бошланди.

Марказий Осиёнинг иқтисодий салоҳияти, унинг жаҳон иқтисодиётида тутган ўрни ва роли, мамлакатларда амалга оширилаётган таркибий ислохотларининг асосий йўналишлари хорижлик иқтисодчи олимлар - Алчинов В., Динкевич А.И., Жуков С., Иванов Э.М., Кумар Р., Сейжерс М.Ж., Швыдко В. Г. Шишков Ю.В. ва бошқалар томонидан чуқур тадқиқ этилган.

Марказий Осиё мамлакатлари ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари, минтақа мамлакатларида амалга оширилаётган иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш жараёнлари ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар - А.Бедринцев, А.Бекмурадов, А.Исаджанов, А.Расулев, Н.Тухлиев, Г.Хачиев, Б.Ходжаев, Р.Шадиёв, Ш.Эрмаматов ва бошқаларнинг илмий тадқиқотларида ўз аксини топган.

Юқорида номлари келтирилган олим ва мутахассисларнинг ушбу соҳани ўрганишга қўшган ҳиссаларини эътироф этган ҳолда шуни таъкидлаш

лозимки, мамлакатимиз иқтисодий адабиётида Марказий Осиё мамлакатларида амалга оширилаётган иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш жараёнини қиёсий таҳлил қилиш, бу жараёни жадаллаштиришнинг асосий йўналишлари каби масалаларига етарли даражада эътибор қаратилмаган. Марказий Осиё мамлакатларида таркибий ислохотларни қиёсий таҳлил қилиш, уларни такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш зарурияти ушбу магистрлик диссертацияси мавзусининг танланишига асос бўлди.

Магистрлик диссертациясининг мақсад ва вазифалари. Магистрлик диссертациясининг асосий мақсади Марказий Осиё мамлакатларида иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш жараёнларининг ўзига хос хусусиятларини очиб бериш ва Ўзбекистонда таркибий ислохотларни жадаллаштириш юзасидан таклифлар тайёрлашдан иборат.

Ушбу мақсадга мувофиқ ишда қуйидаги вазифалар қўйилган:

- турли иқтисодий қарашлар ва услубий ёндошувларни таҳлил қилиш асосида таркибий ўзгаришлар атамасининг моҳиятини очиб бериш;
- Марказий Осиё мамлакатлари иқтисодиётида амалга оширилаётган таркибий ўзгаришларни қиёсий таҳлил қилиш асосида ушбу жараёнларнинг хусусиятларини асослаш;
- Марказий Осиё мамлакатларида таркибий ислохотларнинг асосий йўналишларини аниқлаш;
- Ўзбекистон иқтисодиётини таркибий жиҳатдан қайта қуришда инвестицияларнинг ролига баҳо бериш;
- Ўзбекистон иқтисодиётидаги таркибий ўзгаришларнинг истиқболларини белгилаш юзасидан таклифлар тайёрлаш.

Магистрлик ишининг объекти сифатида Марказий Осиё мамлакатларида амалга оширилаётган таркибий ислохотлар танлаб олинди.

Магистрлик диссертациясининг предмети бўлиб иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш йўллари ва усуллари ҳисобланади.

Магистрлик диссертациясининг назарий-услубий асоси бўлиб ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларини шакллантириш, таркибий ислохотларни чуқурлаштириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг асарларида илгари сурилган ғоялар, йирик иқтисодчи-олимлар томонидан яратилган илмий концепциялар хизмат қилди. Шунингдек, тадқиқот давомида Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, Олий Мажлис томонидан қабул қилинган қонунлар, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва бошқа меъёрий ҳужжатлардан ҳам кенг фойдаланилди.

Магистрлик диссертациясини ёзиш жараёнида меъёрий, таққослаш, гуруҳлаш, ҳисоб-конструктив ва бошқа усуллар қўлланилди.

Магистрлик диссертациясининг ахборот базаси сифатида Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги, Марказий Осиё мамлакатларининг статистика органлари ҳамда МДХ Давлатлараро статистика қўмитаси маълумотларидан фойдаланилди.

Магистрлик диссертациясининг илмий янгилиги. Магистрлик диссертациясининг илмий янгилик хусусиятларига эга жиҳатлари қуйидагиларда ўз аксини топади:

- турли иқтисодий қарашлар ва услубий ёндашувларни ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида таркибий ўзгаришлар атамасининг моҳияти ва аҳамияти ёритиб берилган;

- глобаллашув шароитида таркибий ўзгаришларни амалга оширишнинг объектив зарурлиги асослаб берилган;

- Марказий Осиё мамлакатларида иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш жараёнларини таҳлил қилиш асосида ҳар бир мамлакатда амалга оширилаётган таркибий ислоҳотлар хусусиятлари очиб берилган;
- Ўзбекистон иқтисодиётини таркибий жиҳатдан қайта қуришда инвестицияларнинг ўрни ва ролига баҳо берилган;
- Ўзбекистонда таркибий ўзгаришлар жараёнларини жадаллаштириш бўйича таклифлар тайёрланган.

Ишнинг амалий аҳамияти. Диссертацияда илмий жиҳатдан асосланган таклиф ва тавсиялар Ўзбекистон Республикасида таркибий ислоҳотлар самарадорлигини оширишга қаратилган дастурлар ишлаб чиқишда қўлланилиши мумкин. Шунингдек, магистрлик диссертацияси материалларидан “МДХ мамлакатлари иқтисодиёти” каби фанларни ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Магистрлик диссертациясининг таркибий тузилиши. Магистрлик диссертацияси кириш, уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

Кириш қисмида танланган мавзунинг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси асосланиб, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, илмий янгилиги ва амалий аҳамияти ёритилган.

Биринчи бобда турли иқтисодий қарашлар ва услубий ёндашувларни ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида таркибий ўзгаришлар атамасининг моҳияти ва аҳамияти ёритиб берилган, глобаллашув шароитида таркибий ўзгаришларни амалга оширишнинг объектив зарурлиги асослаб берилган.

Иккинчи бобда Марказий Осиё мамлакатларида иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш жараёнларини таҳлил қилиш асосида ҳар бир мамлакатда амалга оширилаётган таркибий ислоҳотлар хусусиятлари очиб берилган, таркибий ислоҳотларни жадаллаштириш омиллари ва шарт-шароитларига баҳо берилган.

Учинчи бобда Ўзбекистон иқтисодиётини таркибий жиҳатдан қайта қуришда инвестицияларнинг ўрни ва ролига баҳо берилган, Ўзбекистонда таркибий ўзгаришлар жараёнларини жадаллаштириш бўйича таклифлар тайёрланган.

Ишнинг **хулоса** қисмида тадқиқот натижаларидан келиб чиқувчи асосий таклиф ва тавсиялар умумлаштирилган.

1-БОБ. ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ

1.1. Таркибий ўзгаришларнинг моҳияти ва объектив зарурлиги

Иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириш вазифаси иқтисодий ислохотларни амалга оширишда доимо диққатимиз марказида бўлиб, иқтисодий ривожланиш борасида эришган ютуқларимизнинг муҳим омили ҳисобланади. Жаҳон иқтисодиётида кечаётган мураккаб жараёнлар иқтисодиётни барқарор ривожлантириш, рақобатбардошлигини ошириш учун унинг таркибий тузилишини муттасил такомиллаштириб бориш заруратини янада кучайтирди.

Ўзбекистон ўзи танлаган мустақил тараққиёт йўлидан бориб, бозор муносабатлари тизимини шакллантириш, иқтисодиётни эркинлаштириш, ислохотларни янада чуқурлаштириш, турли соҳа ва тармоқлар ўртасида мутаносибликни таъминлаш вазифаларини амалга ошириб келмоқда. Бозор иқтисодиётини шакллантиришнинг устувор йўналишларидан бири иқтисодиёт тармоқлари таркибида ислохотларни амалга ошириш ҳисобланади. Ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида олиб борилган иқтисодий ўсиш сиёсати иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш заруратини кўрсатади. Бозор иқтисодиёти шароитида таркибий ислохотлар макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, корхоналарни янги технология ва жиҳозлар билан жиҳозлаш, иқтисодиётда нодавлат сектор улушини ошириш ва бошқаларга йўналтирилади. Иқтисодиётнинг таркибий тузилиши – иқтисодиётнинг турли қисм ва бўлаклари ўртасидаги пропорциялар ва ўзаро нисбатлар.

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақилликка эришгандан сўнг мамлакатимиз Президенти бошчилигида иқтисодиётимизда замонавий бозор

талабларига мувофиқ чуқур таркибий ўзгаришларни амалга оширишни ўз олдига асосий мақсадлардан бири сифатида белгилаб олди.

Президентимиз Ислон Каримов 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида “Мамлакатимиз иқтисодиётида амалга оширилаётган таркибий ўзгаришлар алоҳида эътиборга лойиқдир. Ҳаммамиз яхши биламизки, бизга собиқ совет тизимидан бир томонлама ривожланган, фақат хом ашё етиштиришга йўналтирилган, пахта яккаҳокимлиги ҳалокатли даражада авжига чиққан, ишлаб чиқариш ва социал инфратузилмаси ўта қолоқ, аҳоли жон бошига истеъмол кўрсаткичи энг паст бўлган иқтисодиёт мерос бўлиб қолган эди. Шунини эътиборга оладиган бўлсак, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш вазифасини ҳал этиш қанчалик муҳим стратегик аҳамиятга эга экани ҳақида ортиқча гапиришга зарурат йўқ, деб ўйлайман”² – деб таъкидлаб ўтган эди. Дарҳақиқат мамлакатнинг жаҳон хўжалиги тизимида фаол кириб бориши иқтисодиётнинг очиқлигини кенгайтириш ва эркинлаштиришнинг таркибий ислохотлар муаммосига алоҳида аҳамият берилишини тақозо этади. Иқтисодий ислохотларнинг янги босқичида иқтисодиётнинг таркибий жиҳатидан ўзгартириш дастурининг бажарилишини таъминлаш, корхоналарни техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш ва модернизациялаш, ишлаб чиқариш тизимларини бунёд этишга ўта муҳим масала сифатида қараш зарурлиги давр талабидир.

Миллий иқтисодиёт бир бири билан чамбарчас боғланган кўпгина макроиқтисодий элементлардан иборат мураккаб тизимдир. Бу элементлар орасидаги нисбатлар иқтисодий таркиб деб юритилади.

² Ислон Каримов. “2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси”. – Т.: Ҳалқ сўзи, 2011 йил, 22 январь.

Иқтисодиётнинг таркиби халқ хўжалигининг мутаносиблигини, унинг самарадорлиги ва барқарор ўсишини таъминлаш учун улкан аҳамиятга эга. Ривожланган давлатларнинг иқтисодий муваффақиятлари кўп жиҳатдан ишлаб чиқаришдаги умумий динамикани ва бошқа сифат ўзгаришларини таъминлаб берган чуқур таркибий ўзгаришлар билан изоҳланади. Жанубий-Шарқий Осиёнинг янги индустриал мамлакатларида ишлаб чиқаришнинг жадал ўсиши аввалам бор бу мамлакатлар учун ноанъанавий бўлган тармоқларни ривожлантириш ҳисобига рўй беги.

Таркибий тузилиш назарияси иқтисодиётда муҳим ўрин тутди. Бу муаммога, шу жумладан Нобель мукофоти лауреатлари Л.Кантарович, С.Кузнец, В.Леонтьев ва бошқалар катта эътибор берганлар.

Иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш, таркибий ўзгаришлар тўғрисида замонавий иқтисодий адабиётларда кўплаб тадқиқотлар олиб борилган. Шунга қарамайдан унинг моҳиятини ёритиб берувчи ягона таъриф мавжуд эмас. “Таркибий ўзгаришлар” тушунчасига ягона таърифнинг мавжуд эмаслиги уни ўрганишни қийинлаштирибгина қолмасдан, таркибий ўзгаришларни амалга оширувчи субъектларнинг амалий фаолиятига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Шу сабабли қишлоқ хўжалигида таркибий ўзгаришлар тўғрисида фикр юритишдан олдин таркибий ўзгаришлар тушунчасининг моҳиятини очиқ беришга қаратилган назарий қарашлар ва услубий ёндашувларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш лозим. Зеро, ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий воқеа ва ҳодисани тадқиқ этишда унга дастлаб назарий жиҳатдан ёнадашиш мақсадга мувофиқ.

Таркибий ўзгаришлар мураккаб, кўп қиррали ва зиддиятли жараёндир. Бу эса унинг иқтисодий мазмунини тўлиқ очиқ берадиган ягона таъриф беришни қийинлаштиради.

Хўш, иқтисодиёт таркиби нима? Унинг моҳиятини белгилаб берувчи услубий ёндашув қандай? Унга берилган иқтисодий таърифлардаги асосий фарқлар нималардан иборат?

"Таркиб" лотинча "struktura" сўзидан олинган бўлиб, "тузилиш", "жойлашиш", "тартиб" маъносини англатади. Фалсафага оид адабиётларда таркиб деганда турли ташқи ва ички ўзгаришларда ўзининг асосий хусусиятларини сақлаб қолувчи объектнинг барқарор алоқалари мажмуи тушунилади³.

Кенг маънода "таркиб" тушунчаси муайян иқтисодий бутунликни ташкил этувчи муносабатлар, қисмлар ва унсурлар мажмуидан иборат. Таркиб унсурларнинг жойлашиш шаклини ва уларнинг турли жиҳатлари ва хусусиятлари характерини ўзида акс эттиради, у тизим унсурлари ҳаракатининг натижаси ҳисобланади. Ўз навбатида тизим унсурлари қисмлардан иборат бўлиб, улар муайян босқичда барча тизим белгиларини ўзида ифода этади. Шу муносабат билан умуман иқтисодиёт таркиби ва унинг ташкил этувчи қисмлари таркиби тўғрисида фикр юритиш мумкин.

Тор маънода иқтисодиёт таркиби такрор ишлаб чиқариш тизимининг хўжалик унсурларидан ташкил топади. Бунда у, энг аввало, ишлаб чиқариш, истеъмол, тақсимот ва айирбошлаш тизимида у ёки бу тармоқнинг улуши ва салмоғига мувофиқ миқдорий кўрсаткичларни тавсифлайди.

Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар деганда унинг ички тузилишидаги ҳар қандай ўзгаришлар, иқтисодиётни ташкил этувчи унсурларнинг ўзаро алоқалари ва сифат ўзгаришларига сабаб бўлувчи алоқалар қонуниятлари тушунилади.

Иқтисодиёт таркиби – кўп қиррали тушунча бўлиб, уни хўжалик тизимининг турли элементларининг ўзаро нисбатини акс эттирувчи ҳар хил нуқтаи – назардан кўриб чиқиш мумкин. Одатда тармоқ, такрор-ишлаб чиқариш, ҳудудий ва ташқи савдо таркиблари ўзаро фарқланади.

Тармоқ таркиби миллий хўжалик тизимидаги турли тармоқлар ва бу тармоқлар ичига кирувчи кичик тармоқларнинг ўзаро нисбатларидан иборат. У ўта мураккаб бўлиб фан-техника тараққиёти, иқтисодиётнинг даврий

³ Философский словарь. М.: 2011. – С.12

ривожланиши ҳамда бошқа омиллар таъсирида миқдорий ва сифат ўзгаришларига учраб туради. Миллий иқтисодиётнинг тармоқ таркиби ижтимоий меҳнат тақсимоти асосида шаклланади.

Миллий хўжаликни иқтисодиётнинг асосий соҳаларига (қишлоқ хўжалиги, саноат, қурилиш, савдо ва умумий овқатланиш, транспорт ва алоқа, ва ҳ.к.) бўлиниши умумий меҳнат тақсимотини ифодалайди. Ўз навбатида хусусий меҳнат тақсимоти бу соҳаларнинг ҳар бирида бир қатор тармоқлар мавжудлигини кўзда тутди. Масалан саноатда қазиб ва қайта ишловчи тармоқлар, қайта ишловчи тармоқларда - енгил ва озиқ овқат саноати, машинасозлик каби тармоқлар мавжуд. Машинасозлик тармоғининг ўзи бир неча кичик тармоқларга бўлиниб кетади.

1.1-расм Мамлакат иқтисодиётининг таркибий тузилиши

Постиндустриал жамиятга ўтиш жараёнлари бу ривожланган давлатлар иқтисодиётининг тармоқ таркибида туб ўзгаришлар рўй бериши билан бирга борди:

- ЯИМни яратишда қишлоқ ва ўрмон хўжаликларининг, қазилар ва оғир саноатнинг ҳиссаси муттасил камайиб борди;

- бир вақтнинг ўзида моддий ишлаб чиқаришнинг электрон машинасозлик, ракета-космик техника, назорат-ўлчов асбобларини ишлаб чиқарувчи илм талаб тармоқларинг устувор ривожланиши кузатилди;

- хизматлар соҳасининг, аввало соғлиқни сақлаш, фан, таълим, ижтимоий таъминот каби тармоқларнинг улуши ўсиб бормоқда. Иқтисодиётнинг тармоқ таркибидаги таркибий ўзгаришлар иш билан бандлилик таркибида ҳам худди шундай ўзгаришларни келтириб чиқарди.

Фан-техника кўз ўнгимизда кундан кунга ривожланиб тараққий этиб бораётган, иқтисодий ва барча ижтимоий муносабатлар тизимида чуқур сифат ўзгаришлари кечаётган ҳозирги мураккаб ўтиш даврида иқтисодиётда салмоқли таркибий ўзгаришлар юз бермоқда. Шу нуқтаи назардан таркибий ўзгаришларни ўрганиш, тадқиқотларни олиб бориш назария ва услубларини яратиш, уларни амалга оширишнинг йўллари ва усулларини ишлаб чиқиш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан ҳисобланади. Мазкур масаланинг ижобий ҳал қилиниши эса иқтисодий мустақилликка эришиш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш имкониятини яратади.

Таркибий ўзгаришлар сиёсати — давлат томонидан амалга ошириладиган, иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириш, унинг самарадорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар мажмуидир.

Таркибий ислохотлар мақсади иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини, фан ва техниканинг охириги ютуқларидан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқаришни такомиллаштириш, аҳоли ижтимоий ҳимоясини ва фаровонлигини оширишни таъминлашдан иборат бўлади. Мазкур сиёсат асосини мамлакатнинг йирик табиий ресурслари, ички салоҳиятларидан самарали фойдаланиш, иқтисодиётнинг асосий тармоқларини тараққий эттириш ва уларнинг мамлакат ички иқтисодий муаммоларини ҳал этишга йўналтириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва бошқалар ташкил этади.

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритганидан сўнг иқтисодиётда ўз моҳияти ва аҳамиятига кўра мутлақо янги мазмунга эга бўлган жараёнлар юзага кела бошлади. Бу, энг аввало, иқтисодиётнинг барча соҳалари ва тармоқларида таркибий ўзгаришларнинг изчил амалга оширилиши билан бевосита боғлиқ эди. Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда мамлакатимиз ҳукумати томонидан таркибий ўзгаришларни амалга оширишда қуйидаги вазифаларнинг устуворлиги белгилаб олинди:

- хом ашё етиштиришга ихтисослашган иқтисодиётимизнинг бир томонламалигини бартараф этиш;
- тармоқ тузулишини тубдан ўзгартириш;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифати ва рақобатдошлигини жаҳон бозори талабларига жавоб берадиган даражага етказиш;
- мамлакатимиз энергетика ва озиқ-овқат мустақиллигини таъминловчи тармоқларни, ўзак тармоқлар ҳисобланувчи нефть ва газ саноатини ривожлантириш;
- ички бозорда талаб билан таклиф ўртасидаги мутаносибликка эришиш;
- қишлоқ хўжалигида пахта билан бир қаторда ғаллачилик, картошкачилик, ем-хашак етиштиришни ривожлантириш ва бошқалар.

Миллий тараққиётимизнинг дастлабки босқичидаёқ оқилона ва самарали иқтисодий сиёсатнинг ишлаб чиқилиши ва ҳаётга изчил равишда тадбиқ этилиши, барқарор ривожланишнинг асосий манба, омилларининг тўғри танланиши ва уларга устувор аҳамият қаратилиши кейинги йилларда иқтисодий ўсишнинг юқори суръатлари таъминланишига имконият яратмоқда. Жумладан, бундай энг муҳим омиллар сифатида қуйидагиларни кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқ:

- макроиқтисодий барқарорликнинг таъминланиши ва қулай макроиқтисодий шароитни яратилиши;

- иқтисодиётнинг муҳим тармоқларида таркибий ислоҳотларнинг янада чуқурлашуви;

- иқтисодиётни янада эркинлаштирилиши ва модернизациялаштирилиши;

- иқтисодиётда хусусий секторнинг роли ва аҳамиятининг оширилиши;

- тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий мустақиллиги ва ҳуқуқларини кенгайтириш орқали хусусий секторнинг ривожланишининг рағбатлантирилиши;

- моддий-техника ресурслари ҳамда тайёр маҳсулотларни сотиш ва сотиб олиш тизимини эркинлаштирилиши;

- корхоналарнинг молиявий хўжалик фаолиятига давлат назорати органлари аралашувини кескин қисқартирилиши ва ҳ.к.

Иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириш вазифаси иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда доимо диққатимиз марказида бўлиб, иқтисодий ривожланиш борасида эришган ютуқларимизнинг муҳим омили ҳисобланади. Жаҳон иқтисодиётида кечаётган мураккаб жараёнлар иқтисодиётни барқарор ривожлантириш, рақобатбардошлигини ошириш учун унинг таркибий тузилишини муттасил такомиллаштириб бориш заруратини янада кучайтирди.

Иқтисодий ислоҳотларнинг ҳозирги босқичида таркибий ўзгаришлар сиёсати:

- мамлакат иқтисодиётининг диверсификациялашув даражасини кўтариш, яъни ишлаб чиқарилаётган товарлар ва хизматлар номенклатурасини кенгайтириш, ЯИМ, экспорт каби кўрсаткичларида алоҳида тармоқ маҳсулоти ёки маҳсулот гуруҳининг устунлик қилишига барҳам бериш;

- ташқи бозорлардаги конъюнктура ўзгаришларига кам таъсирчан бўлган тармоқлар ва соҳаларнинг ЯИМ ва бандликдаги улушининг юқори бўлишини таъминлаш;

- тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи, шунингдек, экспорт қилувчи корхона ва тармоқларнинг хом ашё ва бутловчи қисмлар билан таъминланишида маҳаллий корхоналар улушининг устунлигига эришиш;
- юқори технологиялар ва замонавий техника билан қуролланган, арзон ва сифатли, ташқи бозорда бемалол рақобатга кириша оладиган саноат тармоқларининг саноат ишлаб чиқариши кўрсаткичларидаги улушини ошириш;
- конъюнктура ўзгаришларига тез мослашувчан, капитал сиғими паст бўлган соҳа ва тармоқларнинг ялпи иқтисодий кўрсаткичлардаги салмоғини оширишга эришиш йўналишларида олиб борилмоқда.

1.2. Миллий иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсишнинг муҳим омили

Макроиқтисодий барқарорликка эришиш иқтисодий ўсишнинг, иқтисодий инқирозни бартараф этишнинг муҳим шарти ҳисобланади. Одатда макроиқтисодий барқарорлик деганда иқтисодий инқирозга барҳам бериш, иқтисодий тараққиётни ифодаловчи кўрсаткичларни муайян даражада сақлаб туриш ва иқтисодиётни соғломлаштириш тушунилади.

Макроиқтисодий барқарорликка қандай қилиб эришилади? Иқтисодий адабиётларда макроиқтисодий барқарорликка эришиш бўйича икки хил назарий ёндашув шаклланган: янги классик ва кейнсча.

Янги классиклар бозор иқтисодиётининг ўзи макроиқтисодий барқарорликни таъминлайди ва унга давлатнинг аралашуви шарт эмас, деб ҳисоблайдилар. Уларнинг фикрича, меҳнат бозори, нарх ва жами харажатларнинг давлат томонидан тартибга солиниши макроиқтисодий барқарорликка зарар етказди.

Кейнсчилар эса макроиқтисодий барқарорликка фақат бозор механизми орқали эришиш мумкинлигини рад этадилар. Кейнсчилар макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш учун ички нархларни муайян чегарада ушлаб туриш, миллий валюта қадрини мустаҳкамлашга қаратилган пул-кредит ва молия сиёсати тадбирларини амалга ошириш, ишлаб чиқаришни ўстириш ва бандликни таъминлаш учун қулай макроиқтисодий муҳитни барпо этиш лозим деб ҳисоблайдилар.

Қандай бўлганда ҳам ҳар бир мамлакат учун макроиқтисодий барқарорлик зарур. Макроиқтисодий барқарорлик инқироздан ривожланиш орқали чиқишни билдирган, келгусида иқтисодий ўсиш ва юксалиш учун муҳим босқич ҳисобланади. Бу мақсадга эришиш учун аввало, ЯИМ ишлаб чиқаришнинг пасайиши тўхтатилади. Кейинчалик ЯИМ ва ялпи саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажми бўйича барқарор ўсиш таъминланади. Агар ЯИМ ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш сурътлари аҳоли сони ўсиш суръатларидан устун бўлишига эришилса, янада яхши бўлади. Ижтимоий ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши иқтисодиётда банд бўлганлар сонининг ошиши, инфляциянинг паст даражаси, ЯИМ ҳажмида жамғариш ва инвестиция улушининг ўсиши ва бошқа сифат кўрсаткичлар билан бирга кечиши лозим.

Макроиқтисодий барқарорликка эришиш, айниқса, мустақил миллий иқтисодиёт қуриш ва бозор муносабатларига ўтиш ҳамда улар билан боғлиқ равишда юзага келадиган тангликдан чиқиб кетиш жараёнида осон эмас. Давлатнинг макроиқтисодий барқарорлаштириш тадбирлари айрим ҳолларда бозор муносабатлари доирасини торайтириб қўйиши мумкин. Пул массасининг қатъий чекланиши кичик бизнес ривожига салбий таъсир кўрсатади, корхоналар тўлов қобилиятининг пасайиб кетишига олиб келади. Аммо бундай ҳолатлар одатда узоқ давом этмайди.

Миллий иқтисодий тизим компонентларининг тузилиши соҳалар, тармоқлар, ишлаб чиқариш мажмуаларини ташкил этса, улар ўртасидаги

муносабат, уларнинг ўзаро таъсири миллий иқтисодиёт таркибини ифодалайди. Таркибий нисбатлар пропорцияларни ташкил этади. Тараққиёт давомида мазкур пропорцияларни оқилона даражада сақлаб туриш миллий иқтисодиётнинг муҳим таркиб ҳосил қилувчи омили ҳисобланади. Иқтисодий тизим компонентлари ривожланишида мутаносибликка амал қилиш ушбу тизимнинг бир бутунлигини, яхлитлигини таъминлайди. Мутаносиблик – ҳар қандай тизим (техник, иқтисодий, ижтимоий) ривожланишининг қонуни ҳисобланади.

Миллий иқтисодиётнинг макротаркиби ўз ичига қуйи тизимлар, компонентлар мажмуасини олади. Бу қуйи тизимлар кўп йиллик хўжалик амалиёти давомида турли таснифий белгилар асосида таркибий тузилмаларга интеграциялашадилар. Бундай таснифий белгилар жумласига: секторли, такрор ишлаб чиқариш, турмоқ, институционал, ижтимоий ва бошқалар киради.

Миллий ҳисоблар тизими амалиётига кўра, иқтисодиёт тармоқларини учта сектор бўйича таҳлил қилиш лозим:

- бирламчи (бу секторда табиий ресурсларни ишлаб чиқариш, қазиб олиш ва истеъмол қилиш билан боғлиқ тармоқлар киради);
- иккиламчи (саноатнинг қайта ишловчи тармоқлари киради);
- учламчи (транспорт хизматлари, коммунал хўжалик, қурилиш, савдо, мадофаа, давлат бошқаруви ва бошқалар).

Илмий адабиётларда ва хорижий амалиётда иқтисодиётнинг реал сектори ва пул (молия) сектори тушунчаларидан фойдаланилади. Иқтисодиётнинг реал сектори ялпи ички маҳсулот ҳажми билан аниқланса, пул сектори ички товар алмашинуви учун зарур бўлган пул миқдори билан аниқланади. Бу секторлар субъектлар ва пул оқимлари ўртасидаги барқарор боғлиқликни ифодалаб, биргаликда даромадлар ва харажатларнинг доиравий айланишини ўзида акс эттиради.

Миллий иқтисодиёт таркибини ўрганишда унинг такрор ишлаб чиқариш, тармоқ, технологик, минтақавий, институционал, ижтимоий таркибини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Иқтисодиётнинг такрор ишлаб чиқариш таркиби макродаражада ялпи ички маҳсулот такрор ишлаб чиқариш босқичлари ўртасидаги ўзаро нисбатларни таҳлил қилиш учун илмий муомалага киритилган бўлиб, унинг таркибий қисмлари ўзгаришларининг йўналишларини ўзида акс эттиради. Бу ўзгаришлар жамиятнинг ижтимоий йўналганлик даражаси тўғрисида, ишлаб чиқаришнинг ортиқча ресурс сиғимлигига барҳам бериш, истеъмол ва жамғариш динамикаси ва шунга мувофиқ равишда миллий иқтисодиётни янгилашнинг инвестиция имкониятлари ва экспортга йўналганлик даражаси ҳақида тасаввур беради.

Иқтисодиётнинг тармоқ таркиби тармоқлараро нисбатлар динамикаси, устувор тармоқларнинг самарадорлик нуқтаи назаридан ўсиши, ижтимоий йўналганлиги, илмталаблиги, ресурсларни тежаш, аҳолининг экологик ҳимояланганлигини кузатиш имконини беради.

Иқтисодиётнинг технологик таркиби ушбу устувор йўналишларни анъанавий ва энг янги технологиялар ўртасидаги ўзаро нисбат динамикаси тўғрисидаги, илмталаб юқори технологияларнинг иқтисодиётга жорий этилиш ҳажми тўғрисидаги маълумотлар билан аниқлаштиради, тўлдиради.

Миллий иқтисодиётнинг минтақавий (ҳудудий) таркиби ишлаб чиқаришни, айниқса, ижтимоий инфратузилмани жойлаштириш ва комплекс ривожлантиришда муҳим пропорцияларни ўзида акс эттиради.

Институционал таркиб ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш шакллари, шунингдек, ҳўжалик юритувчи субъектлар ҳатти-ҳаракатининг маданий-қадриятлар меъёрлари ва стереотипларини тавсифлайди.

Иқтисодиётнинг ижтимоий таркиби муҳим иқтисодий белгилар (мулк, даромадлар, малака ва бошқалар) бўйича гуруҳлаштирилган ижтимоий

гуруҳлар тўпламини, шунингдек, уларнинг нисбий динамикасини ўзида акс эттиради.

Юқорида келтирилган барча иқтисодий таркиб турлари иқтисодиётнинг бир бутунлигини шакллантиради, унинг унсурларининг ўзаро таъсирини ифодалайди. Бу унсурлар ўз характериға кўра табиий, технологик, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, психологик, соціо-маданий, тарихий, конфессионал бўлади.

Иқтисодий тизимнинг таркибий элементлари унинг фаолият кўрсатиши ва ривожланиши жараёнида зарурий пропорцияларни сақлаб туради. Оқилоналик (оптималлик) мезонлари бўйича макроиқтисодий пропорцияларға баҳо бериш мамлакат иқтисодий фаолиятининг самарадорлиги ва иқтисодиёт таркибида юз бераётган ўзгаришлар йўналишлари тўғрисида мулоҳаза юритиш имконини беради.

Таъкидлаш жоизки, асосий макроиқтисодий пропорциялар миллий даражада шаклланади. Улар ялпи ички маҳсулот ва унинг унсурлари: пировард истеъмолға сарфланган харажатлар, ялпи жамғариш ва ташқи савдо сальдоси ҳаракатини тавсифлайди. Агар такрор ишлаб чиқариш нисбатлари пировард истеъмол фойдасига ўзгарса, у ҳолда асосий капиталға, уни янгилашға киритиладиган инвестициялар ҳажми камаёди. Бу ўз навбатида ишлаб чиқаришнинг технологик базаси ривожланишининг пасайишиға, истиқболда эса ишлаб чиқариш салоҳиятининг пасайишиға олиб келади. Бунинг оқибатида пировард истеъмол ҳажми қисқаради.

Такрор ишлаб чиқариш жараёнининг мўътадил ҳаракати, экспорт ва импортға мўлжалланган тармоқлар ривожланиши динамикаси экспорт ва импорт ўртасидаги нисбатға, уларнинг ҳажми ва таркибига боғлиқ. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, бугунги кунда миллий иқтисодиёт ривожланишининг устувор йўналишларидан бири экспортға йўналганлик бўлиши лозим.

Миллий иқтисодиёт, иқтисодий сиёсат учун ишлаб чиқариш таркиби ва истеъмол таркиби ўртасидаги, шунингдек, ишлаб чиқариш ва истеъмол ўртасидаги пропорциялар муҳим аҳамият касб этади. Ишлаб чиқариш ҳажмида ишлаб чиқариш воситаларининг устун ўринга эга бўлиши натижасида вужудга келадиган номутаносиблик, собиқ Иттифоқ тажрибаси кўрсатганидек, аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келади. Юқори технологияли тармоқларга нисбатан прогрессив пропорцияларга амал қилиш лозим, чунки иқтисодиёт таркиби материал ва энергия сиғими юқори ишлаб чиқариш турлари эвазига “оғирлашмоқда”. Истеъмол таркиби товарлар, хизматлар, озиқ-овқат маҳсулотларининг оқилона истеъмол меъёрлари йўналишида ўзгариб бориши лозим.

Макроиқтисодий даражада реал ва пул сектори ўртасидаги нисбатларни тартибга солиш алоҳида аҳамият касб этиб, улар бир-бирига нисбатан қарама-қарши бирликда жойлашган бўладилар. Ушбу секторларнинг бирига етарли даражада баҳо бермаслик ёки аҳамиятининг пасайтирилиши таркибий номутаносибликларга ва аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келади. Жами талаб ва жами таклиф ўртасида мувозанатли нисбатга эришиш зарурияти айнан шу ҳолат билан тушунтирилади.

Бирламчи, иккиламчи ва учламчи секторлар ўртасидаги, шунингдек, товар ва хизматлар ишлаб чиқариш ўртасидаги номутаносибликлар миллий иқтисодиёт учун жиддий оқибатларга олиб келиши мумкин. Иқтисодиёт таркибида хизматлар улушининг ўсиб бориши бугунги кунда ижобий ҳолат бўлиб ҳисобланади.

Бозор ислохотлари жараёнида илғор бозор ва анаъанвий институтлар ўртасидаги нисбатларни, иқтисодиётнинг институционал таркибида меъёрларга амал қилишни, шунингдек, кучли ижтимоий табақаланишга йўл қўймаслик мақсадида иқтисодиётнинг ижтимоий таркибида турли ижтимоий

қатламлар турмуш фаровонлигини оқилона даражада сақлаб туриш ҳаётий муҳим аҳамиятга эга.

Юқорида кўрсатилган макроиқтисодий пропорциялар давлат иқтисодий сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда муҳим роль ўйнайди. Ушбу пропорцияларни оқилона нисбатда сақлаб туриш миллий иқтисодиёт, бошқарув тизими ҳамда мамлакатда иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни тартибга солиш самарадорлигига баҳо бериш мезони ҳисобланади.

2-БОБ. МАРКАЗИЙ ОСИЁ МАМЛАКАТЛАРИ ИҚТИСОДИЁТИДАГИ ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАР ТАҲЛИЛИ

2.1. Марказий Осиё мамлакатларида таркибий ислохотларнинг ўзига хос хусусиятлари

Иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириб бориш, чуқур қайта ишланган, тайёр, қўшилган қиймат ҳиссаси юқори бўлган маҳсулот ишлаб чиқарувчи тармоқларни жадал ривожлантириш ва уларнинг ЯИМ ҳамда мамлакат экспортидаги улушини кўпайтириш Марказий Осиё мамлакатлари учун муҳим аҳамиятга эга. Марказий Осиё мамлакатларида таркибий ислохотларни амалга ошириш натижасида қатор ўзгаришлар юз берди. Хусусан, Ўзбекистонда иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириш борасида олиб борилган чора-тадбирлар натижасида ижобий сифат ўзгаришларига эришилди. Бу аввалам бор ЯИМнинг тармоқ таркибида рўй берган ўзгаришларда ўз аксини топади.

Саноатни устувор тарзда ривожлантириш, тармоққа инвестициялар жалб қилиш борасидаги саъй-ҳаракатлар натижасида тармоқнинг ЯИМдаги улуши сезиларли даражада ортди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг қуйидаги фикрларини келтириш ўринли: “Агар ўн йил олдин, яъни 2000 йилда мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотида саноатнинг ҳиссаси атиги 14,2 фоизни ташкил этган бўлса, 2010 йилда бу кўрсаткич 24 фоизни, транспорт ва алоқанинг улуши тегишли равишда 7,7 ва 12,4 фоизни ташкил этди, хизматлар бўйича бу рақам 37 фоиздан 49 фоизга ўсди”⁴. Кўриниб турибдики, республикаимиз ялпи ички маҳсулоти таркибида

⁴ Ислон Каримов “2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси”. – Т.: Ҳалқ сўзи, 2011 йил, 22 январь.

юз бераётган ўзгаришлар жаҳон хўжалиги ривожланиши тенденцияларига тўла мувофиқ келмоқда.

2.1-жадвал

Ўзбекистонда ЯИМ ишлаб чиқариш таркиби (умумий ҳажмга нисбатан %да)

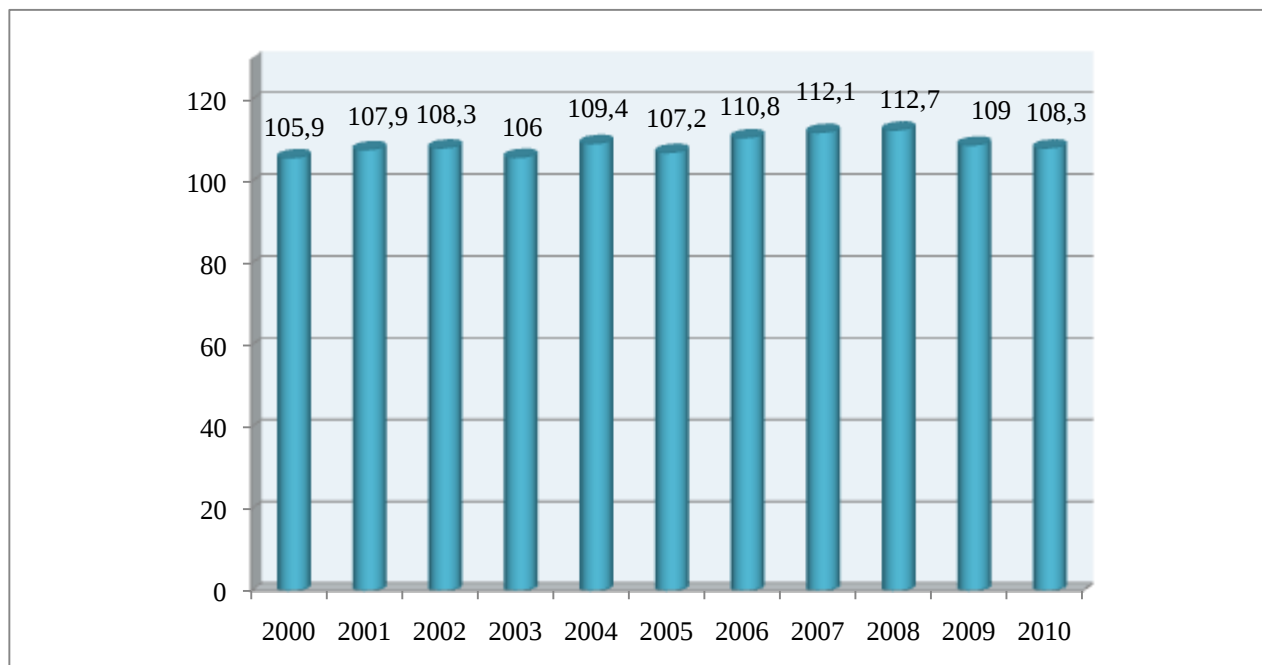
	Йиллар				
	2000	2005	2008	2009	2010
Саноат	14,2	21,1	22,3	23,6	24
Қишлоқ хўжалиги	30,1	26,3	19,4	18,2	17,5
Қурилиш	6,0	4,8	5,6	7,4	7,7
Транспорт ва алоқа	7,7	10,6	12,7	11,9	12,4
Савдо ва умумий овқатланиш	10,8	8,8	9,1	9,1	9,2
Бошқа тармоқлар	18,7	17,8	21,5	23,1	22,2
Соф солиқлар	12,5	10,6	9,3	6,7	7,0

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

Саноат ишлаб чиқаришининг ўсиш суръатларининг юқорилиги тармоқнинг ЯИМдаги улуши ортиб боришига олиб келди. Саноат тармоқларида ишлаб чиқариш ҳажмларининг юқори суръатда ўсиши, аввалам бор, янги қувватларни ишга тушириш, корхоналарни техник ва технологик модернизация қилиш мақсадларига жалб қилинган инвестициялар ҳажмининг ортиши ва уларни самарали ўзлаштирилиши натижасида таъминланди.

Мамлакатимизда қабул қилинган инқирозга қарши чоралар дастури доирасида иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб қувватлаш бўйича белгиланган вазифаларни изчиллик билан амалга оширилиши, жумладан, маҳсулот экспорт қилувчи корхоналарнинг бюджет олдидаги ва банк кредитлари бўйича қарзларини тўлаш муддатларини узайтирилиши, саноат корхоналарида маҳсулот таннархини камайтириш бўйича чоралар, ички талабни кўпайтириш орқали саноат корхоналари маҳсулоти бозорини кенгайтириш, зарар кўриб ишлаётган саноат корхоналарини банклар балансига ўтказиш орқали уларни молиявий соғломлаштириш ишлари йирик инвестиция дастурларини муваффақият билан амалга ошириш саноат ишлаб

чиқаришининг 2010 йилда ҳам ижобий динамикаси таъминланишига олиб келди. 2011 йилда ҳам бу тенденция давом этди ва мазкур йилда саноат ишлаб чиқариши 6,3 фоизга ўсди.

2.1-расм. Ўзбекистон Республикасида саноат ишлаб чиқаришининг ўсдиш суръати (ўтган йилга нисбатан % да)

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

Республикаимиз бўйича асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг 2000 йилда 29,7 фоизи, 2005 йилда 32,6 фоизи, 2008 йилда 34,5 фоизи, 2009 йилда 28,4 фоизи саноат тармоқларига йўналтирилган. Мамлакатимиз иқтисодиётига жалб қилинган хорижий инвестицияларнинг катта қисми (2000 йилда 62,4 фоизи, 2005 йилда 46,4 фоизи, 2008 йилда 47,2 фоизи, 2009 йилда 21,5 фоизи) саноат тармоқларига йўналтирилганлиги ҳам юқоридаги фикрни яна бир бор тасдиқлайди.

Янги қувватларни ишга туширилиши, маҳсулот турларини диверсификация қилиш, янги турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ўзлаштириш нафақат тармоқнинг ЯИМдаги улуши ўзгаришига, балки ички тармоқ таркибининг ўзгаришига ҳам олиб келди.

2000-2010 йиллар давомида саноат ишлаб чиқариш таркибида ёқилғи

саноати, металлургия, машинасозлик ва металлни қайта ишлаш саноати тармоқларининг улуши ортди.

2.2-жадвал

Ўзбекистонда саноат ишлаб чиқаришининг тармоқ таркиби (жамига нисбатан %да)

	Йиллар				
	2000	2005	2008	2009	2010
Саноат	100	100	100	100	100
Электроэнергетика	8,5	11,3	8,6	8,9	8,4
Ёқилғи	15,3	16,2	20,1	21,5	19,7
Металлургия	11,4	19,4	15,5	14,1	14,7
Машинасозлик ва металлни қайта ишлаш	9,9	13,0	16,2	16,2	16,2
Қурилиш материаллари	5,4	3,6	4,9	4,7	5,0
Ёнгил саноат	19,1	16,6	12,9	12,2	12,2
Озиқ -овқат саноати	13,3	8,2	10,6	11,2	12,6
Бошқалар	17,1	11,7	11,2	11,2	11,2

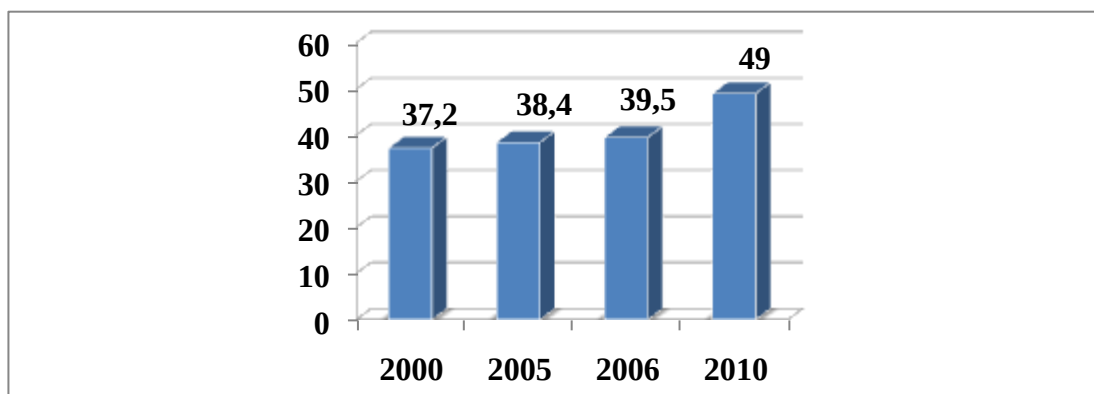
Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмида машинасозлик ва металлни қайта ишлаш тармоғининг улуши 2000 йилда 9,9 фоиздан иборат бўлган бўлса 2008-2010 йиллар давомида 16,2 фоизни ташкил этди.

Хизматлар соҳасининг жадал ривожланиб бориши соҳанинг ЯИМдаги улушининг ортиб боришига ва 2010 йил якунларига кўра 49 фоиз даражасига етишига олиб келди. Анъанавий хизмат турларидан ташқари янги хизмат турларининг кўлами кенгайиб борди.

“Ўтган йили хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасида 13,4 фоиз ўсишга эришилди, сўнгги ўн йилда эса аҳолига кўрсатилган пуллик хизматлар ҳажми, киши бошига ҳисоблаганда, қарийиб 20 баравар ошди. Бу борада мобиль алоқа, интернет, видеотелефон тизими, рақамли телевидение, замонавий банк хизматлари, литзинг, суғурта, аудит, инжинирнинг ва бошқа замонавий хизмат турларини ривожлантиришга алоҳида эътибор

қаратилмоқда”⁵

2.2-расм. Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши, фоизда.

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

“Бугунги кунда уяли алоқа соҳасида Ўзбекистонда 5 та йирик компания фаолият юритяпти. Уларнинг энг йириги МТС (8,4 млн. фойдаланувчилар), UCell (7 млн.дан кўпроқ абонент) ва Билайн (қарийиб 4,4 млн. фойдаланувчилар Кейиги беш йил ичида алоқа ва ахборот технологиялари соҳасига киритилган хорижий инвестициялар ҳажми 1,2 млрд.доллардан ошиб кетди”⁶.

2000-2010 йиллар давомида мобил алоқа хизматидан фойдаланувчилар сони 200 баравардан ошиб, абонентлар сони 19 млн. дан ортганлигини таъкидлаш зарур.

Алоқа тармоғининг модернизация қилиниши ва интернет хизматлари кўламини кенгайтиришга ҳам ижобий таъсир кўрсатмоқда. “2010 йилда интернет хизматидан фойдаланувчилар сони 1,4 баробар кўпайди ва 6,6 миллион кишидан ошди”⁷.

⁵ Ислон Каримов. “2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси”. – Т.: Ҳалқ сўзи, 2011 йил, 22 январь

⁶ Потрибителью хорошо, когда за нее сражаются/Экономическое обозрение.№11, 2010, 6-стр

⁷ Ислон Каримов. “2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси”. – Т.: Ҳалқ сўзи, 2011 йил, 22 январь

Транспорт, банк, маиший хизматлар, сервис хизматлари кўрсатиш ҳажмлари барқарор ўсиш динамикасига эга эканлигини қайд этиш зарур.

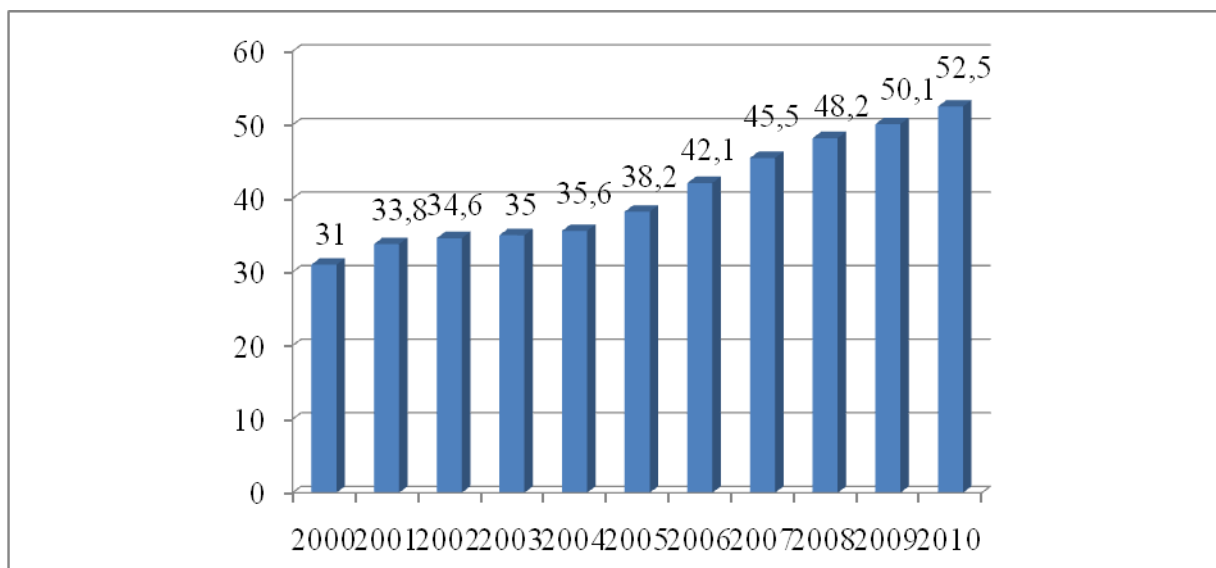
Ўзбекистон автотранспорт компанияларининг халқаро юк ташиш бозорида операцион қувватларининг оширилши қўшимча 50-55 млн. АҚШ доллари миқдорида даромад келтириши мумкин экан.

Аҳоли реал даромадларининг ўсиши ва товарлар таклифининг миқдор ва сифат жиҳатдан яхшиланиши оқибатида шахсий автомобиллар ва маиший сонини муттасил кўпайиб бормоқда.

Магистрал йўллар қуриш бўйича амалга оширилаётган дастурлар хизматлар соҳасининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатувчи омиллардан биридир. Мутахассислар баҳоларига кўра Ўзбекистон ҳудудидан транзит сифатида ўтаётган хорижий автомобил бюджетга 1000 АҚШ доллари миқдорида даромод келтириши мумкин экан. Бунда хизмат кўрсатиш ва сервис ҳал қилувчи рол ўйнайди. Йўл бўйи инфратузилмасини ривожлантириш дастурига кўра миллий магистрал атрофида: 28 та мотелл; 23 та кемпинг; 75 та АГЗС ва АЗС; 59 та АГНКС; 73 та техник хизмат станцияси; 45 та санитария-гигиеник узеллар; 47 та ТИР майдонларини қуриш кўзда тутилган. Ўзбек миллий автомагистрали бўйида йўл бўйи сервис объектларини қуришнинг жозибадорлиги бу магистрал бўйлаб халқаро автоташувларнинг кўпайиб бораётганлиги билан ҳам белгиланади.

Ўтган 2010 йил мобайнида амалга оширилган изчил чора-тадбирлар натижасида кичик бизнес субъектлари ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2009 йилда 50 фоиздан 2010 йилда 52,5 фоизга ошди.

Бу кўрсаткич йилдан йилга ошиш тенденциясига эга бўлиб келмоқда. 2000 йилда кичик бизнес субъектлари ялпи ички маҳсулотдаги улуши 31 фоизни ташкил этган эди. Бундай натижа биринчи навбатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик давлат томонидан доимий қўллаб-қувватланаётгани самарасидир.

2.3-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши, фоизда

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг кенгайиши иқтисодийётнинг бошқа соҳа ва тармоқлари ишлаб чиқариш ҳажмидаги салмоғининг ошиши орқали ҳам намоён бўлди. Хусусан, мазкур соҳанинг саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги улуши 2009 йилда 16,9 фоиздан 2010 йилда 19,6 фоизга, қурилиш соҳасида тегишли равишда 41,6 фоиздан 52,3 фоизга, савдода 46,5 физдан 50,5 фоизга ошди.

Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг бу қадар жадал ривожланишида энг аввало мазкур соҳа учун белгиланаётган солиқ имтиёзлари етарли даражадаги рағбатлантирувчи роль ўйнаётганлиги ҳисобланади. Жумладан, 2010 йилда юридик шахслар учун даромад солиғи 9 фоизгача, микрофирмалар ва кичик бизнес учун ягона тўлов 7 фоизгача тушурилди.

Ўтган 2010 йил мобийнида кичик бизнес субъектларига ажратилган кредитлар ҳажми 1,4 баробар кўпайди ва 2 триллион 700 миллиард сўмни ташкил этди. Жумладан, микрокредитлар ҳажми 485 миллиард сўмдан ортиб, бу кўрсаткич 2009 йилга нисбатан 1,5 баробар кўпайган.

Юқоридаги каби чора тадбирларнинг амалга оширилиши янги иш ўринларини яратишга ҳам ижобий таъсир кўрсатиб келмоқда. Жумладан, 2010 йилда жами 950 мингдан ортиқ иш ўрни ташкил этилган бўлса, мазкур

янги иш ўринларининг 600 мингдан зиёди ёки 65 фоизи кичик бизнес соҳасига тўғри келади.

2010 йилда иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириш борасида амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида саноат ишлаб чиқариши ва хизматлар соҳасининг ЯИМдаги улуши янада ортиди ва белгиланган параметрлар даражасига етди.

2.3-жадвал

Ўзбекистонда кичик бизнеснинг иқтисодиёт асосий тармоқларида ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш, хизмат)лар ҳажмидаги улуши, фоизда

Кўрсаткичлар	2008 й	2009 й	2010 й
Саноат	13,9	16,9	19,6
Қишлоқ хўжалиги	97,8	97,9	97,9
Қурилиш	48,3	41,6	52,3
Савдо	48,1	46,5	50,5
Пуллик хизмат	48,5	48,7	47,7
Экспорт	12,4	14,6	13,6
Импорт	35,7	42,5	36,6

Амалга оширилган инвестицион-таркибий ўзгаришлар иқтисодиётимизнинг жаҳон бозоридаги конъюнктура ўзгаришлари таъсирига чидамли, иқтисодий ривожланишнинг ички потенциалини тўлиқ ишга туширишга қаратилган таркибини шакллантириш борасидаги муваффақиятни таъминлади;

Таркибий ўзгаришлар сиёсатини амалга оширишда эришилган ютуқлар қаторига маҳаллийлаштирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг ва уларнинг ЯИМдаги улушининг ортиб бораётанлигини, кичик бизнес соҳасининг ЯИМ, иш билан банд аҳолининг умумий сони ва аҳоли даромадларидаги ҳиссаси янада кўтарилганлигини, саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш ва экспорт ҳажмида тайёр маҳсулотлар улушининг ортиб бораётганлигини ҳам киритиш мумкин.

Бугунги кунда Қозоғистон рақобатбардош 50 та давлат сафига киришга қаратилган иқтисодий стратегияни амалга ошириш йўлида қатор чора-тадбирларни амалга оширди. Бунинг натижаси ўлароқ мамлакатнинг ташқи

иқтисодий алоқалари йил сайин ўсиб бормоқда, аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш борасида қатор муваффақиятлар қўлга киритилди. Қозоғистон Республикасида иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш соҳасига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Амалга оширилаётган чоратadbирлар натижасида Қозоғистон ялпи ички маҳсулоти таркибида қатор ўзгаришлар юз берди.

2.4-жадвал

Қозоғистонда ЯИМ ишлаб чиқариш таркиби (умумий ҳажмга нисбатан %да)

	2000	2005	2010
Саноат	32,6	30,6	32,9
Шундан:			
Қазиб олиш саноати	13	15,8	19,5
Қайта ишлаш саноати	16,5	12,0	11,3
Қишлоқ хўжалиги	8,2	6,2	4,5
Қурилиш	5,2	7,9	7,7
Хизмат кўрсатиш	47,4	50,7	50,4
Соф солиқлар	6,6	4,6	5,3

Манба: «Қазақстан сегодня» /г.Астана 2011 Агентство Республики Казахстан по статистике. С.23-24.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Қозоғистон Республикаси ялпи ички маҳсулотининг таркибида бир қатор ижобий силжишлар юз берган. Хусусан, 200-2010 йилларда қишлоқ хўжалигининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 8,2 фоиздан 4,5 фоизга пасайган бўлса, қурилишнинг салмоғи 5,2 фоиздан 7,7 фоизга, хизматлар соҳасининг улуши 47,4 фоиздан 50,4 фоизгача ўсган. Бундай ўзгаришлар, энг аввало, Қозоғистон ҳукумати томонидан олиб борилаётган таркибий ислохотлар натижасида юз берган.

Шу билан бирга Қозоғистон иқтисодиётида юз бераётган ўзгаришлар ҳақида сўз юритганда шуни таъкидлаш лозимки, гарчи саноат ишлаб чиқаришининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2000-2010 йилларда деярли ўзгаришсиз қолган бўлса-да, қазиб олиш саноатининг тобора каттароқ улушга эга бўлиб бораётгани салбий ҳодиса ҳисобланади. Кўриниб

турибдики, 2000 йилда қазиб олиш саноатининг улуши 13 фоизни ташкил этган бўлса, 2010 йилга келиб бу кўрсаткич 19,5 фоизга етган. Айни вақтда қайта ишлаш саноатининг салмоғи 16,5 фоиздан 11,3 фоизгача пасайган. Бундай ўзгаришлар шундан далолат берадики, Қозоғистон саноатида хом ашёга йўналганлик даражаси ортиб бормоқда.

Қозоғистон ялпи ички маҳсулотида бундай салбий тенденциянинг шаклланиши кўп жиҳатдан мамлакатда юритилаётган инвестиция сиёсати билан боғлиқ. Мамлакат иқтисодиётига жалб қилинаётган бевосита хорижий инвестициялар таркибининг таҳлили фикримиз далилидир.

Таҳлиллар шундан далолат берадики, 2006 йилда республика иқтисодиётига киритилган бевосита хорижий инвестицияларда геология-разведка ва қидирув ишларининг салмоғи 51 фоизни ташкил этган. Гарчи 2007 ва 2008 йилларда бу кўрсаткич бирмунча пасайган бўлса-да, 2009 йилга келиб унинг улуши яна сезиларли даражада ошди ва 48,1 фоизни ташкил этди. Бунинг энг асосий сабаби шундан иборатки, жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi шароитида хорижий инвесторлар ўз маблағларини юқори даромад келтирадиган ва таваккалчилик даражаси паст соҳаларга сарфлашни афзал биладилар. Шу муносабат билан хорижий инвесторлар Қозоғистон иқтисодиётининг энг ишончли ва жозибадор соҳаси сифатида фойдали захираларни излаб топиш соҳасини танлай бошладилар. Бу эса бугунги кунда бевосита хорижий инвестициялар таркибини такомиллаштириш бўйича жиддий чора-тадбирлар амалга ошириш лозимлигини кўрсатади.

Қозоғистон иқтисодиётига киритилаётган бевосита хорижий инвестицияларнинг катта қисми тоғ-кон саноати ҳиссасига тўғри келади. Жумладан, 2010 йилда мамлакат иқтисодиётига киритилган бевосита хорижий инвестицияларнинг қарийб 1/5 қисми айнан шу соҳага тўғри келган.

Тоғ-кон саноатига киритилган инвестицияларнинг деярли 90 фоизини хом нефть ва табиий газ ишлаб чиқариш ташкил қилади. Кўриниб турибдики,

бевосита хорижий инвестицияларнинг жуда катта қисми табиий ресурсларни излаб топиш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ соҳаларга киритилмоқда. Қайта ишлаш саноатига киритилган бевосита хорижий инвестицияларнинг жами инвестициялардаги улуши 2010 йилда атиги 11,8 фоизга тенг бўлиб, унинг 86 фоизи металлургия саноати ҳиссасига тўғри келади.

Шуни таъкидлаш лозимки, Қозоғистонда бевосита хорижий инвестицияларнинг тармоқ таркибини такомиллаштириш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилмоқда, аммо статистик маълумотлар шундан далолат берадики, уларнинг улуши нефть сектори ва геология қидириув ишларига киритилаётган инвестициялардан сезиларли даражада паст.

2.5-жадвал

Қозоғистон иқтисодиётига киритилган бевосита хорижий инвестицияларнинг тармоқ таркиби, (жамига нисбатан % да)

	2006	2007	2008	2009	2010	2010 йилда 2006 йилга нисбатан ўзгариши, “+”, “-”
Тоғ-кон саноати	22,6	29,2	15,7	24,6	20,8	-1,8
Шундан: Хом нефть ва табиий газ ишлаб чиқариш	18,9	27,4	13,2	21,7	15,6	-3,3
Қайта ишлаш саноати	6,0	5,7	8,9	7,8	11,8	+5,8
Шундан: Металлургия саноати ва металлга ишлов бериш	4,0	4,5	6,0	5,1	10,2	+6,2
Қурилиш	3,6	2,6	2,3	1,3	3,5	-0,1
Савдо; автомобиллар ва уйда фойдаланила-диган буюмларни таъмирлаш	7,0	6,7	4,2	5,8	6,4	-0,6
Кўчмас мулк билан операциялар, ижара ва корхоналарга хизмат кўрсатиш	52,2	37,8	40,1	58	50,5	-1,7
Геология разведкалари ва қидирувларини ўтказиш бўйича фаолият	51	36	38,2	48,1	54,5	+3,5
Бошқалар	8,6	18,0	28,8	2,5	2,0	-6,6

Манба: Казахстан в 2010 году /Статистический ежегодник Казахстана. – Астана: 2011. – С.216-217 асосида тузилган.

Экспертлар фикрича, Қозоғистон Республикасининг хом ашёга асосланмаган соҳаларига бевосита хорижий инвестициялар кириб келишига салбий таъсир кўрсатаётган омиллар қуйидагилардан иборат:

- Қозоғистон Республикасининг халқаро савдога етарли даражада жалб этилмаганлиги;

- транспорт-логистика инфратузилмасининг етарли даражада ривожланмаганлиги;

- хорижий инвесторларнинг ер участкаларидан фойдаланишларидаги мураккабликлар;

- хорижда Қозоғистон Республикаси ҳақида маъмурий бошқарув устувор ўринга эга мамлакат сифатида имижнинг шаклланганлиги ва ҳ.к.⁸.

Юқоридагилардан ташқари, бизнинг фикримизча, Қозоғистон ҳудудининг автомобиль ва темир йўллари билан қамраб олиниш даражасининг пастлиги, корхоналар томонидан хорижий инвесторларга ажратилаётган ерларнинг инженер-коммуникация инфратузилмасига эга эмаслиги, ишловчиларнинг малакаси ҳамда лаёқатли ва истеъдодли кадрларни сақлаб қолиш билан боғлиқ муаммолар ҳам бевосита хорижий инвестициялар жалб этишга салбий таъсир кўрсатмоқда.

Хорижий ва миллий экспертлар фикрича, яқин келажакда бевосита хорижий инвестициялар таркиби ўзгармайди. Бевосита хорижий инвестицияларнинг асосий қисми худди олдинги йиллардагидек, геология кидирув ишларига ҳамда хом нефть ва табиий газ ишлаб чиқаришга сарфланади⁹. Бунинг энг асосий сабаби бевосита хорижий инвестициялар учун энг юқори фойда меъёри ва қопланиш муддатининг қисқалиги айнан шу тармоқларда қайд этилмоқда. Бошқа тармоқларда бундай тенденция кузатилмаяпти.

⁸ Калабин В. Поворот инвестиционных рек /Сайт журнала «Эксперт-Казахстан».

⁹ Калабин В. Поворот инвестиционных рек /Сайт журнала «Эксперт-Казахстан».

Шу сабабли иқтисодиётнинг хом ашёга асосланмаган соҳаларига бевосита хорижий инвестициялар ҳажмини ошириш учун уларга киритилган хорижий инвестициялардан олинадиган даромаднинг хом ашё секторидан олинадиган даромадларга яқин бўлишини таъминлаш лозим. Бу эса давлатнинг бевосита хорижий инвестицияларни мақсадга мувофиқ жалб қилишга қаратилган фаолиятини қайта кўриб чиқишни тақозо этади.

Қирғизистонда кечаётган таркибий ўзгаришлар жараёни бирмунча интенсивлиги билан ажралиб туради (2.6-жадвал).

2.6-жадвал

Қирғизистонда ЯИМ ишлаб чиқариш таркиби (умумий ҳажмга нисбатан %да)

	2006	2010
Саноат	14,8	20,7
Қишлоқ хўжалиги	28,7	17,5
Қурилиш	2,7	5,5
Хизмат кўрсатиш	41,3	46,1
Соф солиқлар	12,5	15,7

Манба: Социальные тенденции Кыргызской Республики: 2006-2010: Выпуск 7 – Бишкек: Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2011

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2006-2010 йиллар давомида Қирғизистон Республикаси ялпи ички маҳсулотида хизмат кўрсатиш улуши 41,3 фоиздан 46,1 фоизгача ўсган бўлса, товар ишлаб чиқариш тармоқларининг улуши 46,2 фоиздан 43,7 фоизгача пасайган. Айни вақтда саноат ишлаб чиқаришининг ялпи ички маҳсулотидаги улуши 14,8 фоиздан 20,7 фоизгача ўсган бўлса, қишлоқ хўжалигининг салмоғи 28,7 фоиздан 17,5 фоизгача пасайган. Шу билан бирга соф солиқлар улушининг ўсганлигини ҳам таъкидлаш лозим.

Тожикистон иқтисодиётида кечаётган таркибий ўзгаришлар юқоридаги уч мамлакатдагидан фарқ қилади. Бунга, албатта, мамлакатда юритилаётган таркибий-инвестиция сиёсати ўз таъсирини кўрсатмоқда.

2.7-жадвал**Тоҷикистонда ЯИМ ишлаб чиқариш таркиби
(умумий ҳажмга нисбатан %да)**

	Йиллар				
	2005	2007	2008	2009	2010
Саноат	22,8	18,4	14,2	14,3	12,6
Қишлоқ хўжалиги	21,2	19,4	19,8	18,6	18,7
Қурилиш	4,6	8,1	10,3	10,2	10,2
Транспорт ва алоқа	7,4	9,5	10,1	11,0	7,7
Савдо ва умумий овқатланиш	16,2	16,4	19,4	21,0	19,2
Бошқа тармоқлар	16,3	15,7	13,4	13,8	21,1
Соф солиқлар	11,5	12,5	12,8	11,1	10,5

Манба: Таджикистан в цифрах 2011. //Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2012. – с.12

Сўнгги йилларда юқоридаги уч мамлакат ялпи ички маҳсулотида саноат улушининг ўсиши кузатилса, Тоҷикистон Республикасида 2005-2010 йиллар давомида саноат ишлаб чиқаришининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улуши 22,8 фоиздан 12,6 фоизгача пасайганлиги кузатилади. Айни вақтда қишлоқ хўжалигининг Тоҷикистон ялпи ички маҳсулотидаги салмоғи 21,2 фоиздан 18,7 фоизгача пасайган. Хизмат кўрсатиш соҳасининг улуши эса 39,9 фоиздан 48 фоизгача ўсган.

Юқоридаги таҳлил натижаларини умумлаштириш натижалари шундан далолат берадики, Ўзбекистон ва Қозоғистонда саноат ишлаб чиқаришининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши қишлоқ хўжалиги улушидан юқори эканлиги кузатилса, Тоҷикистон ва Қирғизистонда унга акс манзара кўзга ташланади.

Бошқача қилиб айтганда, Қозоғистон ва Ўзбекистонда индустриал-аграр, Тоҷикистон ва Қирғизистонда аграр-индустриал хусусиятга эга иқтисодиёт шаклланган. Бунинг устига Тоҷикистонда иқтисодиётнинг аграрлашув даражаси йил сайин ортиб бормоқда.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, 21 асрнинг биринчи ўн йиллигида биринчи икки давлат таркибий ўзгаришлар соҳасида қатор муваффақиятларга эришган бўлсалар, иккинчи икки давлат бу соҳада қўшни

мамлакатлардан анча орқада қолмоқда. Шу муносабат билан таркибий ўзгаришларни жадаллаштириш юзасидан жиддий чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқиши лозим бўлади.

2.2. Марказий Осиё мамлакатларида иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш омиллари ва шарт-шароитлари

Бозор трансформацияси жараёнларининг ўзига хос қонуниятлари, иқтисодий салоҳиятни юксалтириш сиёсатининг устувор йўналишлари бўйича жаҳон хўжалиги тараққиёти тажрибаси кўрсатадики, миллий иқтисодиётнинг шаклланиш ва ривожланиш жараёни узок даврни қамраб олади ҳамда доимо зиддиятли ва мураккаб кечади. Чунки, миллий иқтисодиёт ўз-ўзича амал қила олмайди, балки, жаҳон хўжалигининг ажралмас бир қисми сифатида майдонга чиқади. Бундай шароитда миллий иқтисодиёт ресурслар салоҳияти жаҳон хўжалигининг бошқа субъектлари томонидан максимал даражада самарали фойдаланишга ҳаракат қилинади. Бу ўз навбатида миллий манфаатларга мос келмайди, балки зид келади. Бошқа томондан, миллий иқтисодиёт ички таркибий-тузилмавий тизимга эга бўлиш билан бирга доимо ҳам мақсадга мувофиқ йўналишда фаолият кўрсатавермайди. Бунга сиёсий-ғоявий, миллий-анъанавий, ички минтақавий, ҳарбий ва бошқа шарт-шароитлар ҳам кўпинча акс таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, муайян мамлакат хўжалиги сиёсий-ғоявий манфаатларга ёки сиёсий-ҳарбий доктриналарга кўр-кўрона бўйсундирилган бўлса, мавжуд ресурслар кўпроқ шу мақсадларга ишлатилади, натижада миллий иқтисодиётнинг самарадорлиги пасайиб, иқтисодий ва инсон ресурсларини такрор ишлаб чиқариш имкониятлари торайиб боради.

Миллий иқтисодиётнинг шаклланиш ва ривожланиш жараёни айниқса трансформация давларида ўз кўлами ва тараққиёт йўналишларини ўзгартиради. Гап бу ерда ижтимоий-иқтисодий формацияларнинг

алмашинуви, хусусан, турли мулкчиликка асосланган иқтисодиётнинг революцион йўл билан ижтимоий мулкчиликка асосланган режали иқтисодиётга айлантирилиши, бунинг акси, режали иқтисодиётнинг эса эволюцион (ёки революцион) шаклда хусусий мулкчилик устувор бўлган иқтисодиётга айлантирилиши ҳақида бормоқда. Ҳар иккала ҳолатда ҳам миллий иқтисодиётда сифат жиҳатидан мутлақо бошқа институционал, таркибий-тузилмавий, молиявий-иқтисодий, сиёсий-ғоявий муносабатлар тизими қайтадан, янгидан шакллантирилади.

Марказий Осиёда миллий иқтисодиёт инқилобгача хусусий мулк асосидаги анъанавий-аграр муносабатларга кўра амал қилган бўлса, режали, умумиттифоқ хўжалиги доирасида бу иқтисодиётда ресурслар салоҳиятидан самарали фойдаланилмади. Бу иқтисодиёт жаҳон хўжалигининг бир қисми сифатида эса амал қилмади. Натижада миллий иқтисодиёт унсурлари бирин кетин йўқола бошланган эди.

Мустақилликнинг қўлга киритилиши билан Марказий Осиёда миллий иқтисодиётнинг бозор трансформацияси, яъни рақобат ва турли мулкчиликка асосланган янги иқтисодий муносабатларнинг шакллантирилиши босқичи бошланди. Бу жараён мустақил давлат иқтисодий тизимининг барча унсурлари, институтлари ва ўзига хос хусусиятларини тўла шакллантириш; ижтимоий йўналтирилган бозор хўжалигини такомиллаштириб бориш; хўжалик ҳаётининг глобаллашуви, байналмилаллашуви, халқаро доирадаги ихтисослашуви ва самарали меҳнат тақсимотига қўшилишни таъминлаш, илғор, замонавий юқори технологиялар асосида иқтисодиётнинг таркибий тузилишини чуқур қайта қуриб бориш кабилар билан изоҳланади.

Мазкур бозор трансформацияси жараёнларини муваффақиятли амалга ошириш ва яқунлаш учун етарли ва қулай шарт-шароитлар яратилиши керак. Худди шу шарт-шароитлар амал қилиб, ривожланаётган иқтисодий тизимга мукаммаллашган миллий иқтисодиёт тавсифини беради. Миллий иқтисодиёт

шаклланиши ва ривожланиши учун зарур бўлган шарт-шароитларни шартли равишда қуйидаги тўрт қисмга ажратиш мумкин:

1. Умумий-тизимли шарт-шароитлари, яъни конституцион-ҳуқуқий, жамиятда умумий дунёқарашни шакллантирадиган ва йўналтирадиган, мафкуравий, ғоявий мазмундаги шарт-шароитлар. Бу шарт-шароитлар жамиятнинг стратегик йўналишларини белгилаб олишда, давлатчилик тизимининг ривожланишида ва жамиятнинг барқарорлигини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади. Ўз навбатида миллий иқтисодиёт ҳам мана шу умумий-тизимли шарт-шароитлар ичида ривожланади.

2. Муайян тизимга келтирилган шарт-шароитлар, яъни, ягона иқтисодий, институционал-ҳуқуқий муҳитнинг яратилганлиги. Бу ўз ўрнида хўжалик институтлари, механизмлари ва меъерларининг жаҳон хўжалиги билан муносабатлар мазмунини белгилаб беришга хизмат қилади. Бошқача айтганда, таъкидланган тизим миллий иқтисодиётнинг жаҳон хўжалигига интеграциялашуви, минтақавий ташқи иқтисодий алоқаларни йўлга қўйиш, давлатлараро савдо-иқтисодий муносабатларни амалга ошириш учун ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароит бўлиб хизмат қилади.

3. Тизим ичидаги шарт-шароитлар; бу шарт-шароитлар самарали хўжалик юритишнинг шакллари, усуллари ва механизмлари орқали умуман миллий иқтисодиёт самарадорлигини таъминлаш ва рақобатбардошлигини ошириб боришга имкон беради.

Таъкидлаш ўринлики, Марказий Осиёда миллий иқтисодиётнинг шаклланиши ва ривожланишига бозор иқтисодиётига бевосита боғлиқ бўлмаган қатор шарт-шароитлар устувор таъсир кўрсатиб келди. Буларни мазмунига кўра геосиёсий, жўғрофий, ижтимоий, экологик, демографик хусусиятларга эга шарт-шароитлар сифатида алоҳида талқин этиш мумкин. Мустақиликка эришиш натижасида мамлакат иқтисодиётининг, жумладан миллий бозорнинг очиқлиги, халқаро иқтисодий ҳамкорликда стратегик устунликларнинг танланиши ва уларнинг барқарорлиги, ташқи бозор

конъюктурасининг миллий ишлаб чиқариш ва истеъмол учун қулай ёки ноқулайлиги кабилар миллий иқтисодиётнинг ривожланишига кучли таъсир кўрсата бошлади.

2.4-расм

Марказий Осиё давлатларида миллий иқтисодиёти қарор топишининг умумий тавсифи

Мақсад: чекланган табиий-хом ашё ресурслардан оқилона фойдаланиш имкониятини берувчи, бозор муносабатларига асосланган иқтисодий тизимни шакллантириш	
Қарор топиш шартлари: Ягона давлатчилик ва ҳудуд мавжудлиги, иқтисодиётни бошқаришнинг ташкилий-ҳуқуқий тизими, ресурслар салоҳиятининг (меҳнат, минерал-хом ашё, ёқилғи-энергетика, ер ва сув, илмий-техник ҳамда инновацион) мавжудлиги	
Ривожланишининг асосий тамойиллари: Бозорга ўтишнинг босқичма-босқичлиги, ижтимоий йўналтирилганлиги, давлатнинг бош ислохотчилиги, стратегик мақсадларнинг мантиқий боғлиқлиги ва узвийлиги, турли мулкчилик шаклларига тенг ҳуқуқларнинг тан олиниши, давлат ва халқ манфаатларининг уйғунлаштирилиши	
Ривожланишга таъсир кўрсатувчи омиллар:	
Рағбатлантирувчи	Секинлатувчи
Ресурслар салоҳиятининг кенглиги, юқори деҳқончилик маданияти, нисбатан арзон ва малакали ишчи кучи мавжудлиги, ижтимоий-сиёсий барқарорлик ва бошқ.	Миллий бозорнинг торлиги, асосий капиталнинг эскирганлиги, йирик ва ривожланган бозорлардан узоқлиги, ҳудуднинг денгиз йўлларида узоқлиги, минтақавий интеграциянинг сустлиги, минтақалар тараққиёти ўртасидаги тафовутнинг катталиги ва бошқ.
Ижтимоий-иқтисодий тараққиётдаги зиддиятлар, номуаносибликлар:	
Ишлаб чиқариш салоҳияти кенг Деҳқончилик маданияти юксак Аҳолининг аксарият қисми қишлоқларда жойлашган	Миллий бозор тор Суғориладиган ер чекланган Урбанизация жараёни суст Ишчи кучи мобиллиги паст

Марказий Осиё давлатлари миллий иқтисодиёти ривожланишининг мақсади, вазифалари, асосий шартлари, ривожланишининг устувор тамойиллари, ривожланишга таъсир кўрсатадиган рағбатлантирувчи ва жараёни секинлаштирувчи муҳим омиллари, ривожланишда кузатиладиган, тезда барҳам топиши мушкул бўлган асосий зиддиятлар (парадокслар) ва номуаносибликлар, ҳамда ривожланишнинг натижаларини ўзида акс эттириши мақсадга мувофиқ.

Марказий Осиёда миллий иқтисодиётни ривожлантиришнинг ички шарт-шароитларига ижтимоий йўналтирилган, аралаш бозор иқтисодиётини қуриш, таркибий қайта қуришларни такомиллаштириб бориш, бозор тан олмайдиган ишлаб чиқариш соҳа ва турларига барҳам бериш, иш ўринлари яратишни кенгайтириб бориш йўли билан бандликни яхшилаш, барқарор иқтисодий самарадорлик ва экологик ҳимояланганликни таъминлашга эришиши ва бошқалар киради.

Марказий Осиё давлатларида миллий иқтисодиётнинг шаклланиш, фаолият кўрсатиш ва ривожланиш самарадорлиги системали шарт-шароитлар ва таъминотлар туркуми билан таъминланади. Улар қаторига мамлакат, унинг минтақалари ва иқтисодий секторлари учун ижтимоий тақрор ишлаб чиқариш жараёнида мулкӣ муносабатларни, хўжалик юритишнинг ташкилий-ҳуқуқӣ шакллари, реал секторнинг фаолият кўрсатишини, молиявий тизимни бозор институтларини бошқаришни тартибга солиб, ягона институционал-ҳуқуқӣ муҳитни яратиш киради.

Айтиш ўринлики, Марказий Осиёнинг Ўзбекистон ва Қозоғистон давлатларида миллий иқтисодиётининг бугунги кундаги фаолият кўрсатиши умумий ҳолатда мавжуд ресурслар салоҳиятини кенг кўламда ишга тушириш имкониятларини яратиш, бозор муносабатларининг ташкилий-ҳуқуқӣ асосларини яратиш билан тавсифланади. Бошқача айтганда, мустақиллик даврининг илк йилларига қиёсан сезиларли сифат ўзгаришларига эришилган бўлиши билан бирга, ҳали оқилона бандлик, тармоқлараро мутаносиблик, жадал саноатлашув, самарали экспортга йўналган иқтисодиёт таркиби, шаҳар ва қишлоқ иқтисодиётининг тегишли нисбатлари таъминлангани йўқ. Қолаверса, энг муҳими, инвестицион товарлар ишлаб чиқарувчи саноат таркибига ўтилмаган, ахборотлашган жамиятнинг муҳим унсурлари шакллантирилмаган. Шунингдек, тадбиркорликни рағбатлантирувчи, ишлаб чиқариш ресурсларининг тўсиқсиз оқимини таъминлайдиган бозор

инфратузилмасининг ҳуқуқий такомиллашувига ва амал қилишига эришилмади.

Бундай иқтисодиёт сифатида тавсифланаётган миллий иқтисодиётлар гуруҳи, баъзи мутахассисларнинг хулосасига кўра, бугунги кунда 30 дан ошиқ давлатни қамраб олсада, мазкур гуруҳ давлатлари ўртасида ҳам ижтимоий-иқтисодий тараққиёт кўрсаткичлари ҳамда ислохотларнинг сифат параметрлари бўйича сезиларли тафовут кўзга ташланади.

Аввало, миллий иқтисодиётларда бозор ислохотларининг бошланиши даври ва унинг амалга оширилиш кўринишлари ўртасида ўзига хос хусусиятлар мавжуд. Шу билан бирга миллий иқтисодиётларнинг миқёслари уларнинг ривожланиш қамрови, кўлами, суръатлари ва натижаларига жиддий таъсир кўрсатмоқда.

Бошқа томондан, ҳар бир миллий иқтисодиёт бир-биридан мулкчилик шаклларининг мавқеи, бозор муҳитининг ривожланганлик даражаси, иқтисодиётга давлат аралашувининг даражаси, иқтисодий сиёсатнинг мақсад ва вазифалари, давлат ва бизнес ўртасидаги ўзаро муносабат, иқтисодиётни бошқариш усуллари, давлат секторининг ўрни ва роли, иқтисодий фаолиятни молиялаштириш манбалари ва миқёслари, меҳнатни ташкил қилиш ва бошқариш тизими, ташқи иқтисодий стратегия ва ижтимоий тизимнинг хусусиятларига кўра фарқланади.

Миллий иқтисодиётларга тавсиф беришда макроиқтисодий кўрсаткичлар ҳам (ЯИМ ҳажми, динамикаси ва тузилиши, жон бошига ЯИМ, истеъмол нархлари индекси яъни инфляция, меҳнат унумдорлиги) муҳим тавсифловчи аҳамиятга эга бўлади.

Миллий иқтисодиёт ривожланишининг шарт-шароитлари тадқиқ этилганда унинг ташкил этувчилари сифатида ишлаб чиқариш, ижтимоий соҳа ва минтақавий ижтимоий-иқтисодий мажмуалар нуқтаи назаридан ҳам тавсифлаш мумкин. Ўзбекистон иқтисодиётида бу мажмуаларнинг шаклланиши тармоқлар, демографик вазият ва алоҳида ҳудудлар ишлаб

чиқариш кучларининг ривожланиши учун табиий ва ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар ва омиллар мавжудлиги билан изоҳланади.

Ўзбекистонда иқтисодиётни ҳудудий жиҳатдан ташкил этиш муайян ҳудудда ишлаб чиқариш ва меҳнатни жалб этиш турларининг турли шаклларда уйғун ҳолда фаолият кўрсатишларига асосланган ишлаб чиқариш кучлари унсурлари ўзаро таъсирининг кўп даражали тизимидир. Уларнинг минтақаларда оқилона тарзда бирлашиши табиий, меҳнат ва молиявий ресурслардан самарали фойдаланишга олиб келади.

Маълумки, иқтисодиётнинг тармоқ таркиби каби, унинг ҳудудий таркиби шаклланиши ҳам кўплаб омиллар таъсирида юз беради. У мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси ва жаҳон ҳўжалик алоқаларида тутган ўрнига ҳам бевосита боғлиқ бўлади. Иқтисодиётнинг ҳудудий таркиби шаклланишига таъсир этувчи муҳим омиллар жумласига минерал хом ашё, ёқилғи-энергетика, сув, ўрмон ва ер ресурслари, меҳнат ресурслари, иқтисодий ва илмий-техника салоҳияти, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма, аҳолининг жойлашиши ва бошқаларни киритиш мумкин. Бошқа мамлакатларда (кичик давлатлар бундан мустасно) бўлгани каби, Ўзбекистон минтақаларида турли тармоқлар ва ишлаб чиқариш турларини ривожлантириш учун табиий ва ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар бўйича бир-биридан кескин тафовут мавжуд.

Ўзбекистон миллий иқтисодиётида ҳудудларнинг тутган ўрни ва роли, бозор ислохотларининг йўналишларига баҳо бериш учун уларнинг жами аҳоли сони ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг асосий кўрсаткичларидаги салмоғини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ. Бундай таҳлил ва унинг натижалари миллий иқтисодиёт ривожланишининг шарт-шароитлари ва омиллари таснифлашга ҳам имконият яратади.

Миллий иқтисодиёт қарор топиши ва ривожланишининг объектив шарт-шароитлари (географик жойлашув, табиий иқлим, ресурслар салоҳияти кабилар) қанчалик қулай ва мақсадга мувофиқ бўлмасин, агар иқтисодий

бошқарув ва хўжалик фаолияти амал қилишининг ташкилий-ҳуқуқий механизми етарли даражада ишлаб чиқилган бўлмаса, самарали иқтисодий тизимни шакллантириш, рақобатбардош иқтисодиётни барпо этиш қийин кечади. Шу жиҳатдан миллий иқтисодиёт амал қилишида давлатнинг роли ва аҳамияти масаласи доимо долзарб бўлиб туради. Бизнинг фикримизча бунинг асосий иккита сабаби мавжуд. Булардан биринчиси, давлатнинг миллий иқтисодиётни бошқариш бўйича жаҳон тажрибасида ягона самарали шаклнинг ўзи мавжуд эмаслиги, яъни давлатларнинг турли ижтимоий-иқтисодий шароитдалиги ва турли бошқарув усуллари кўллаган ҳолда самарага эришишлари бўлса, иккинчиси, жадал ахборотлашаётган дунёда, глобаллашувнинг кучайиши билан ёнма-ён ҳолда цивилизациялар ўртасидаги зиддиятлари кескинлашиши, жаҳон бозоридаги рақобат курашининг ҳам шунга боғлиқ ҳолда кучайиши. Бундай глобал жараёнлар миллий иқтисодиётни ривожлантиришга либерал ва консерватив (протекционистик) ёндошувларни ҳам келтириб чиқаради. Ривожланган иқтисодиётларда жаҳон хўжалигининг глобаллашуви ва минтакавий интеграциялашувга кучли интилиш жонланса, ривожланаётган давлатларда миллий бозорни ҳимоя қилган ҳолда ички ва ташқи реурслардан самарали фойдаланишга интилиш кучаяди. Натижада, бир томондан, миллий иқтисодиётлар ўртасидаги зиддиятли жараёнлар, иккинчи томондан миллий иқтисодиёт ичидаги зиддият ва номутаносибликлар муайян мамлакат хўжалигининг ривожланиш йўналишларининг шаклланишига таъсир кўрсатади.

Айтиш жоизки, миллий иқтисодиёт ривожланишининг шарт-шароитлари турли тарихий босқичларда ўзгариб туради. Бу ҳолат тараққиёт даражаси хар хил бўлган давлатлар иқтисодиётини таққослаш, илғорларининг тарихий жиҳатдан ижтимоий-иқтисодий тараққиёт тажрибасини кейинги давлатларда қўллаш муаммосини мураккаблаштиради. Баъзан, муайян давлатнинг масалан, XX асрнинг 70-80 йилларида амалга оширган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар тажрибасини бошқа давлатда XXI

асрнинг бошларида қўллашга интилиш, шунга мувофиқ тавсиялар ишлаб чиқиш ҳолатлари ҳам учрайди. Бу услубий жиҳатдан ҳам мақсадга мувофиқ эмас. Чунки, чекланган ресурслардан самарали фойдаланиш муаммоси ҳар қандай тарихий даврда ўз моҳиятини ўзгартирмасада, ресурслар ва истеъмол таркибининг ўзи ўзгариши, бойликнинг яратилиш шакли ва миқёси ўзгариши, дунёда демографик босимнинг кучайиши, кучлар нисбатининг кескин ўзгариб бориши, ҳаттоки, турли давлатларда қадриятларнинг ўзгариши ҳам муаммога янгича ёндошувни тақозо этади, бу ўз навбатида, миллий иқтисодиёт ривожланиши шарт-шароитлари ва омиллари турларининг устуворлигини ҳам ўзгантиради. Дейлик, олтин заҳиралари миллий иқтисодиёт ривожланишида, унинг рақобатбардошлиги ва барқарорлигини таъминлашда XX асрнинг 50-60 йилларида ҳал қилувчи, муҳим аҳамият касб этган бўлса, бугунги кунда ахборот ва инновацион салоҳиятнинг миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишдаги роли бекиёсдир. Илгари дунёдаги икки қутбли сиёсий-ҳарбий тартибда миллий иқтисодиётлар ривожланган бўлса, ҳозирда кўп қутбли сиёсий-ҳарбий тартиб ҳукмрон бўлиб бормоқда¹⁰.

Марказий Осиё давлатлари иқтисодиёти ривожланишига аввало, миллий шарт-шароитлар, бугунги кунда иқтисодиётда юзага келган муайян чуқур номутаносибликлар, кескин муаммолар, иқтисодий мувозанатнинг туб қонуниятлари талабларидан келиб чиқиб ёндошиш лозим. Бошқача айтганда, миллий иқтисодиётнинг нормал амал қилишига тўсқинлик қилаётган жиҳатларга барҳам бериш ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш бирламчи вазифа бўлса, миллий иқтисодиётнинг самарали тармоқ ва ҳудудий таркибини шакллантириш, жадал иқтисодий ўсиш ва аҳоли даромадларининг тез ошиб боришини таъминлайдиган замонавий ишлаб чиқаришни барпо

¹⁰ Қаранг: Мясникова Л. Смена парадигмы. Новый глобальный проект. // МЭиМО. 2006, № 6, с. 3-14; D. Salvatore. International economics. John Wiley & Sons. W. 2004, s. 826; Malaysia, Singapur and Asean in Age of Globalisation. University of Malaya. 2002. s. 322. Политика развития промышленности и продвижения экспорта Узбекистана. Монография /Проект обмен знаниями/ Сеул, Корейский институт развития. 2005.

этиш иккиламчи вазифа ҳисобланади. Таъкидлаш ўринлики, аслида, бу вазифалар Ўзбекистонда бир вақтнинг ўзида амалга оширилмоқда.

Шубҳасиз, шаклланаётган бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг тартибга солувчи ва бошқарувчи роли бозор механизмига нисбатан юқори бўлади. Шунингдек, бозор механизми амал қилиши қийин кечадиган баъзи ўринларда халқнинг тарихан шаклланган меҳнат тарзи, иқтисодий тафаккур шакли, тадбиркорлик хусусиятлари ҳам ўзига хос аҳамиятга эга бўлади.

Марказий Осиё давлатлари иқтисодиётида ислохотлар даврида ижтимоий-иқтисодий муносабатларни бошқаришда давлатнинг ислохотчилик ролига юқори ўрин берилишининг мантикий сабаби ҳам иқтисодий ҳаётда ҳамда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда бозор механизми ва халқнинг тарихан шаклланган меҳнат кўникмаларининг ролини инкор этмаган ҳолда айтиш мумкинки, давлатнинг йирик ресурсларга эгалиги, иқтисодий бошқаришнинг қудратли воситалари мавжудлиги билан изоҳланади. Бошқа томондан, мустақилликнинг дастлабки йилларида, яъни ислохотлар бошланган пайтларда, аҳолида замонавий тадбиркорлик кўникмалари, етарли капитал, бозор иқтисодиёти тафаккур тарзи етишмас эди. Миллий иқтисодиётни тартибга солиш ва бошқаришда давлатнинг бош ролни бажариши шу жиҳатдан ҳам мақсадга мувофиқ деб топилди.

Ривожланаётган иқтисодиётда хориж капиталининг роли ва ўрни тўғрисида мунозарали фикрлар кўплаб учрайди. Марказий Осиё шароитида эса, миллий иқтисодиётни ривожлантиришда хориж капиталининг ролини оширишга ҳам бозор ислохотларига ёндошилгани каби қаралди. Хорижий сармоянинг замонавий менежментнинг кириб келиши, ишлаб чиқаришнинг илғор техника ва технологиялар билан қуролланишида устувор вазифани бажариши инкор этилмагани ҳолда, миллий манфаатларнинг устуворлиги, хусусан, миллий бойликнинг оқилона ишлатилиши ва кўпайтирилиши, халқ ва давлатнинг ана шу ресурслардан баҳраманд самарали бўлиши нуқтаи назари ҳисобга олинди.

3-БОБ. ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ ТАРКИБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

3.1. Инвестициялар таркибий ўзгаришларни амалга оширишнинг муҳим омили сифатида

Иқтисодиётнинг глобаллашуви шароитида ва бозор муносабатлари талабларидан келиб чиқиб, жаҳонда инвестициялар учун қатъий рақобатли кураш изчил давом этмоқда. Ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш, республика иқтисодиётига бевосита хорижий инвестицияларни жалб қилинишини таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни такомиллаштириш, хорижий инвестицияларга нисбатан очик эшиклар сиёсатини ўтказиш, маблағларни мамлакатнинг иқтисодий мустақиллигини таъминловчи устувор йўналишларда ҳамда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш билан боғлиқ йўналишларда мужассам қилиш республикада ўтказилаётган инвестиция сиёсатининг асосий тамойилларидир.¹¹

Мамлакатимиз иқтисодиётига жалб этилаётган инвестициялар ҳажми йилдан-йилга ошиб бормоқда. Буни биргина 2010 йилда киритилган жами инвестициялар ҳажмидан ҳам билиб олиш мумкин. Рақамларга назар соладиган бўлсак, ўтган 2010 йилда 9 миллиард 700 миллион АҚШ долларига тенг бўлган инвестициялар ўзлаштирилган бўлса, бу кўрсаткич 2009 йилга нисбатан 13,6 фоизга кўп эканлигидан далолатдир. Ушбу инвестицияларнинг салкам 72 фоизи ишлаб чиқариш корхоналарини барпо этишга, жумладан, 38 фоизга яқини асбоб-ускуна ва илғор технологиялар сотиб олишга йўналтирилди. Шу борадаги умумий қўйилмалар ҳажмида хорижий инвестициялар ва кредитлар улуши 28,8 фоизни тўғридан-тўғри

¹¹ Маҳмудов Н.М, Маджидов Ш.А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2010. – 86 б.

хорижий инвестициялар миқдори 2 миллиард 400 миллион доллардан зиёдни ташкил этди.¹²

Молиялаштириш манбалари таркибига тўхталадиган бўлсак (3.1-жадвал), 2010 йилда умумий инвестициялар ҳажмида давлат бюджети маблағлари 7,4 фоиз; чет эл инвестициялари 28,8 фоиз; корхоналар ва аҳоли маблағлари 47,3 фоизни ташкил этган.

3.1-жадвал

2005-2011 йилларда инвестициялар таркибининг ўзгариши, фоизда

Молиялаштириш манбалари	2005 й.	2006 й.	2007 й.	2008 й.	2009 й.	2010 й.
Давлат бюджети	12,7	10,7	9,0	9,0	8,1	7,4
Чет эл инвестициялари	19,2	19,0	22,8	25,8	32,4	28,8
Корхоналар ва аҳоли маблағлари	60,3	60,0	59,0	53,9	46,9	47,3
Бошқа манбалар	7,8	10,3	9,2	11,3	12,6	16,5

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

Кўрсаткичлар таҳлилидан хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз ҳукм сураётган бир шароитда ҳам Ўзбекистон улкан хорижий инвестициялар йўналтирилаётган мамлакатлар гуруҳидан жой олмоқда. Бунга албатта, мамлакатимизда олиб борилаётган ва узоқ стратегик мақсадларни кўзлаган инвестицион дастурлар ҳамда таркибий ўзгаришларни изчил амалга оширишда қулай инвестиция муҳитининг яратилганлиги асосий омил бўлмоқда. 2006-2010 йиллар давомида Давлат инвестиция дастурлари доирасида жалб қилнган хорижий инвестициялар ҳажми 2010 йилда 2006 йилга қараганда 3,6 баробарга кўпайган. 2010 йилда тўғридан-тўғри инвестициялар умумий хорижий инвестицияларнинг қарийб 84 фоизини, ҳукумат кафолати остидаги инвестициялар эса атига 16,1

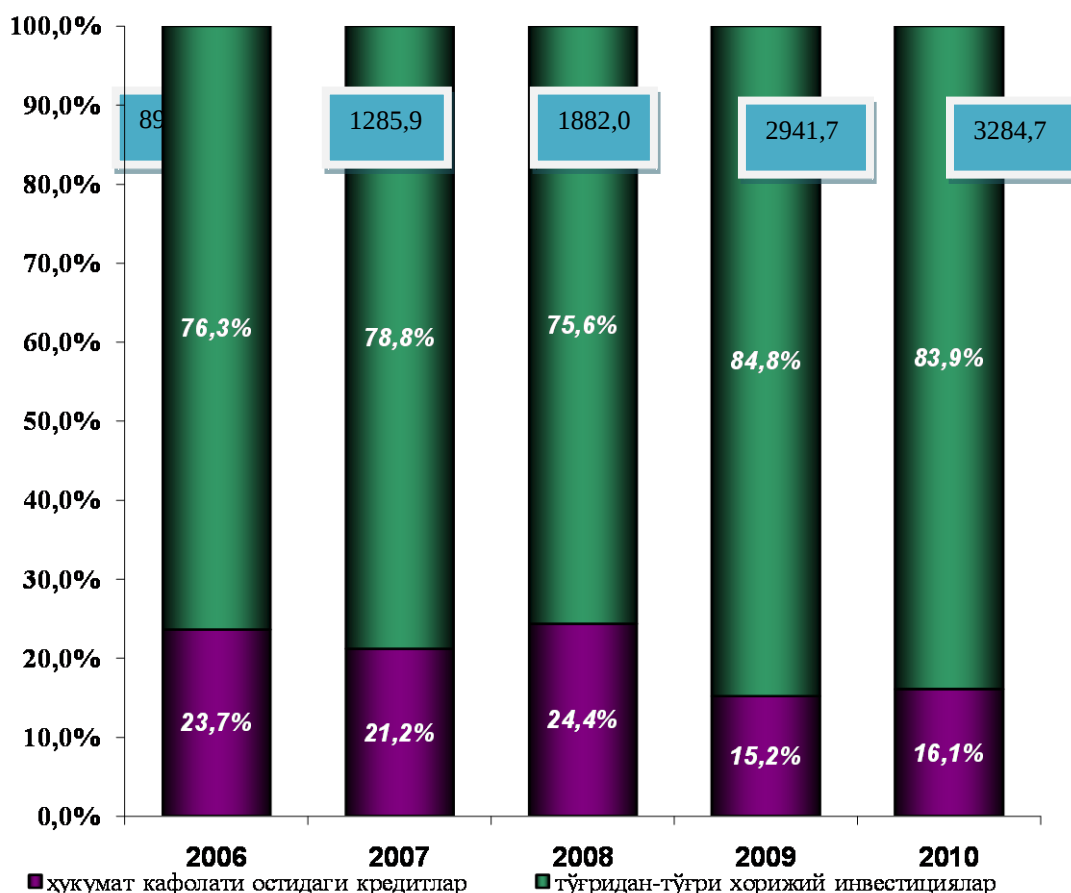
¹² “Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади”. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2011 йил 22 январь, № 16 (5183).

ташкил этган (3.1-расм). Ваҳоланки 2006 йилда ҳукумат кафолати остидаги инвестициялар умумий хорижий инвестицияларнинг 23,7 фоизини ташкил қилган. Бу ҳам бўлса, Президентимиз томонидан мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётни диверсификация қилиш жараёнининг тўғри ва аниқ олиб борилаётганлигидан далолатдир.

Иқтисодиётдаги таркибий ислохотларни янада чуқурлаштириш, корхоналарнинг инвестицион фаолиятини янада жонлаштириш, хорижий инвестицияларни, аввало тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш ва улардан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта қуроллантириш, янги иш ўринларини шакллантириш ва булар асосида миллий иқтисодиётимизни барқарор ва динамик ривожлантиришни таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1213-сонли “Ўзбекистон Республикасининг 2010 йилга инвестицион дастури ҳақида”ги Қарори¹³ тасдиқланган бўлиб, ушбу дастур асосидаги капитал қўйилмаларни молиялаштириш манбалари таркибида банк тизими инвестицион кредитларининг аҳамияти юқори бўлмоқда. Ушбу дастурни амалга ошириш давомида 2010 йилнинг ўзидаёқ барча барча молиявий манбалар ҳисобидан техник ва технологик қайта жиҳозлаш учун йўналтирилган инвестициялар ҳажми 3 миллиард 800 миллион доллардан ошгани ёки 2010 йилдаги барча капитал қўйилмаларнинг 37,5 фоизини ташкил этгани принципиал аҳамиятга эгадир. Буни биргина 2010 йилнинг ўзидаёқ Инвестиция дастури доирасида 200 дан зиёд лойиҳа амалга оширилганлигини таъкидлаш жоиз. Жумладан, йилига 50 мингта автомобиль ишлаб чиқариш қувватига эга бўлган “М-300” русумидаги енгил автомобиль ишлаб чиқаришни ўзлаштириш, 200 минг тонна калий ўғитлари ишлаб чиқариш қувватига эга бўлган “Дехқонобод калий ўғитлари заводи қурилиши”, “Хонжиза конида полиметалл рудаларга ишлов бериш” каби йирик лойиҳалар, Навоий конметаллургия комбинати, “Навоийазот”

¹³ “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси”, 2009 й., 10-сон, 403-модда.

компаниясининг бир қатор янги объектларни барпо этиш ишлари ва бошқа лойиҳалар ниҳоясига етказилди.¹⁴

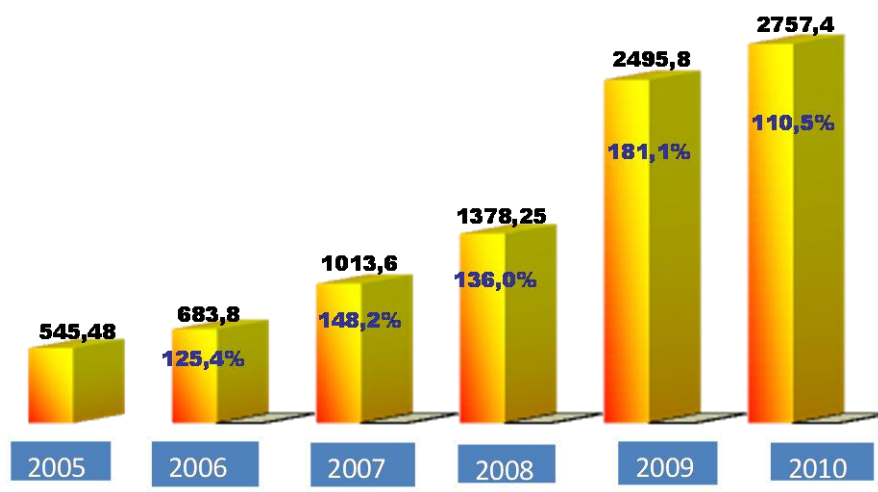
3.1-расм. 2006-2010 йиллар давомида Давлат инвестиция дастурлари доирасида жалб қилинган хорижий инвестициялар динамикаси, млн. АҚШ доллари
Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

Юқорида келтирилган расмдан кўриш мумкинки, 2010 йилда иқтисодиётга киритилган туғридан-тўғри инвестициялар 2009 йилга нисбатан 10,5 фоизга ошган ва унинг катта қисми, яъни 60,1 фоизи нефт-газ тармоғини модернизациялашга, ишлаб чиқаришни техник ва технологик қайта қуришга ва геология қидирув ишларига сарфланган. Агар ушбу кўрсаткич таҳлилини 2005 йилга нисбатан оладиган бўлсак, тўғридан-тўғри жалб қилинган

¹⁴ “Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади”. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2011 йил 22 январь, № 16 (5183).

хорижий сармоялар 2010 йилда қарийб беш баробарга кўпайганлигини қайд этиш мумкин.

Президентимизнинг 2010 йилда мамлакат иқтисодиётига киритилган умумий инвестициялар ЯИМнинг қарийб 25 фозини ташкил этганлиги тўғрисидаги таҳлилларини давом эттирган ҳолда таъкидлаш мумкинки, тўғридан-тўғри жалб қилинган хорижий инвестициялар ЯИМнинг қарийб 6,8 фоизини ташкил қилмоқда. Ўзбекистоннинг инвестицион жозибадорлигини ва инвестиция муҳитига таъсир кўрсатувчи ижобий омиллардан бири сифатида сиёсий ва макроиқтисодий барқарорликни ва инвесторлар ҳуқуқларининг ишончли кафолати таъминланганлигини санаб ўтиш лозим (3.2-расм).

3.2-расм. 2005-2010 йиллар давлат Инвестиция дастурлари доирасида тўғридан-тўғри хорижий сармояларнинг жалб қилиниш динамикаси, млн. АҚШ доллари.

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

Ўзбекистон капитални импорт қилувчи мамлакат сифатида жаҳон майдонига чиқар экан, бир қатор муайян манфаатларни кўзлайди. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида мамлакатга хориждан янги технологиялар, ускуналар, “ноу-хау”ни олиб киришга, чет эллик

мутахассислар, экспертлар ва маслаҳатчиларни жалб қилиш орқали маҳсулот сифати ва ишчи кучи малакасини оширишга эришиш мумкин.

Шунингдек, хориж сармоялари ишлаб чиқаришни рағбатлантиради, қўшимча иш ўринларига эга қилади, янги техника, технологияларни иқтисодиёт тармоқларига олиб киради, мамлакат иқтисодиётини жаҳон иқтисодиётига интеграциялашувига ёрдам беради.

3.2. Ўзбекистон иқтисодиётида таркибий ўзгаришларни жадаллаштириш истикболлари

Ўзбекистонда ўтказилаётган иқтисодий сиёсат жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига интеграция жараёнини фақат давлатнинг таркибий тузилиши бўйича эмас, балки хусусий сектор даражасида ҳам жадаллашишини назарда тутади. Очiq бозорнинг фаолият кўрсатиши учун яратилаётган шароит Ғарб ва Шарқ ишбилармонларининг мамлакатимизга барқарор қизиқишини уйғотмоқда. Бугунги кунда бизнинг тадбиркорларимиз ҳам хорижий инвесторларни ҳамкорликка жадал жалб этмоқда.

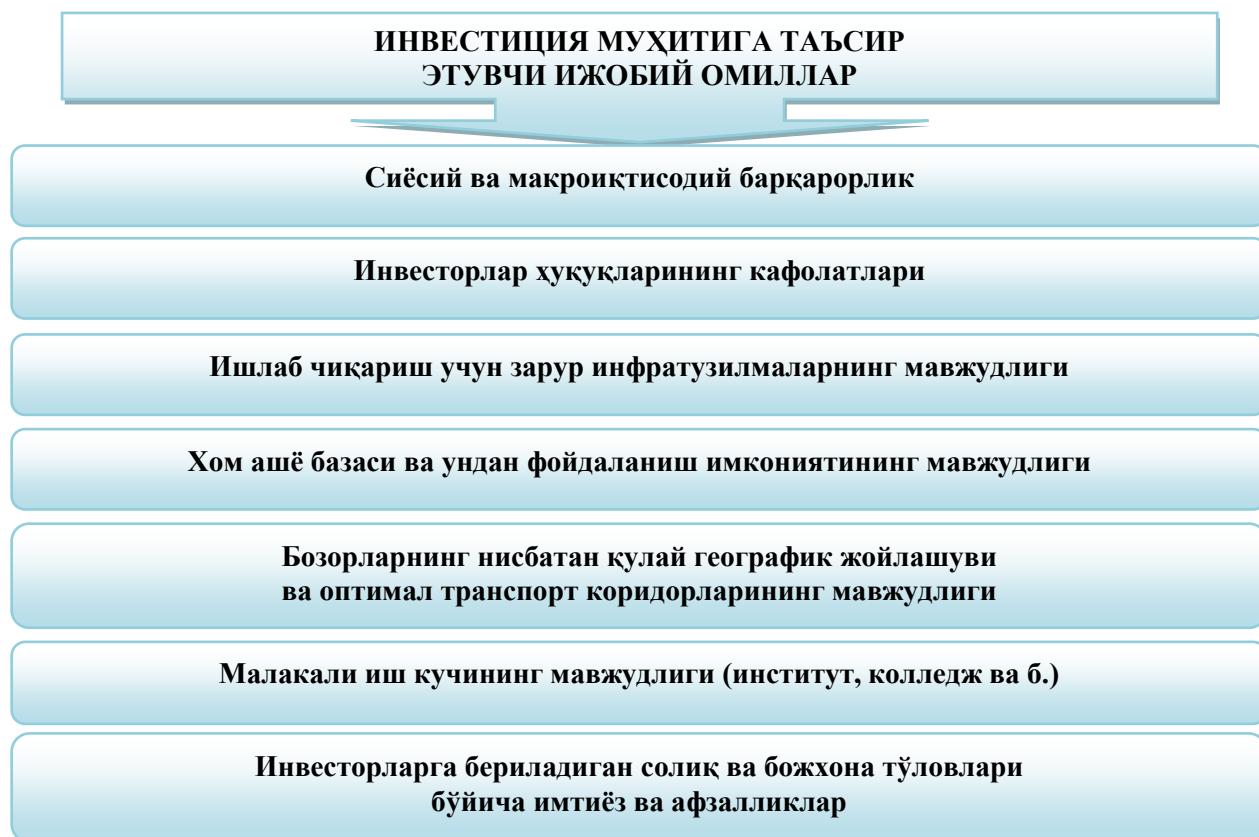
Айни дамда, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни барпо этиш қуйидаги босқичларни ўз ичига олмоқда: корхонани ташкил этиш сабабларини инобатга олиш; ишончли шерик танлаш; хорижий инициациялар иштирокидаги корхона барпо этиш ҳақида қарор қабул қилиш.

Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхонани ташкил этиш сабабларининг асосан уч туркумини ажратиш мумкин. Булар, ички, ташқи ва стратегик.

Ички сабаблар таркиби қуйидагилардан иборат:

- яратилган инвестиция муҳитидан фойдаланиш;
- бошқарувнинг янги усулларини ўзлаштириш;
- замонавий ва энг қулай тартибга эришиш;

- маҳаллий ишчи кучи ресурсларидан самарали фойдаланишни кенгайтириш;
- хориж бозорига кириб боришни тезлаштириш;
- ижтимоий, маданий ва сиёсий билимларни кенгайтириш;
- ходимлар малакасини ошириш.

3.3-расм

Ташқи сабаблар таркиби қуйидагича:

- ❖ жаҳон бозорига чиқиш;
- ❖ соғлом ва самарали рақобат муҳити;
- ❖ сиёсий кескинликнинг юмшашиши;
- ❖ маҳаллий ҳокимиятнинг талаблари.

Стратегик сабаблар таркиби қуйидагилардан иборат:

- мамлакатда замонавий иш юритиш усулларида фойдаланиш имконияти;

- мустаҳкам хом ашё базасига эга бўлиш;
- технологиялар трансферти;
- ишлаб чиқаришни кенгайтириш.¹⁵

Корхоналарни инвестицион фаолиятини ривожлантириш истиқболларини инвестицион дастур доирасида ҳамда алоҳида илмий асосланган лойиҳаларни ишлаб чиқиш орқали амалга оширилади. Инвестицион лойиҳалар турли шакл ва мазмунга эга бўлиб, улар корхоналарни барпо этиш, турли объектларни қуриш, иқтисодий, ижтимоий, экологик ва бошқа мақсадларни амалга оширишга йўналтирилади.

Республикамизда хорижий инвестицияларни жалб қилиш йўли билан самолётсозлик, радиоэлектроника, электроника соҳаларининг ривожлантиришга катта эътибор берилмоқда. Шунингдек, енгил ва озиқ-овқат саноати учун асбоб-ускуналар, қишлоқ хўжалиги учун кичик механизация воситалари ишлаб чиқаришни таъминловчи бошқа истиқболли тармоқлар, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари амалга оширила бошланди.

Эндиликда Ўзбекистон Республикаси Президент И.А.Каримовнинг ғояларидан келиб чиқиб, бошланган таркибий ўзгаришларни давом эттириш, уларни янги йўналишга ўтиш дастурлари, чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мўлжалланмоқда:

- республика иқтисодиётининг юқори самарали, экспортга йўналтирилган тузилмасини шакллантириш;
- иқтисодиётнинг ўзак тармоқларини техника билан қайта жиҳозлаш ва янада ривожлантириш;
- енгил ва қайта ишлаш саноати корхоналарини техника билан қайта жиҳозлаш ва замонавийлаштириш;

¹⁵ Маҳмудов Н.М, Маджидов Ш.А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2010. – 89-90 б.

• юқори технологияни ва илмталаб ишлаб чиқаришларни жадал ривожлантириш.¹⁶

2010 йилда иқтисодиётга киритилган инвестициялар ҳажми амалдаги баҳоларда жами 15409,1 миллиард сўмни ташкил этди (3.2-жадвал).

Умумий инвестицияларда марказлашган инвестицияларнинг улуши таҳлил қилинаётган, яъни 2010 йилда 18,5 фоизни, қолган 81,5 фоизи эса марказлашмаган инвестициялардан иборат бўлди. Ваҳоланки, ушбу кўрсаткичлар 2002 йилда бошқача нисбатни ташкил қилган, яъни мос равишда марказлашган инвестициялар умумий инвестицияларнинг 20,8 фоизини, марказлашмаган инвестициялар эса 76,1 фоизини ташкил этган. Бундан кўриш мумкинки, динамикада ялпи инвестицияларда марказлашган инвестицияларнинг улуши камайиб борган.

3.2-жадвал

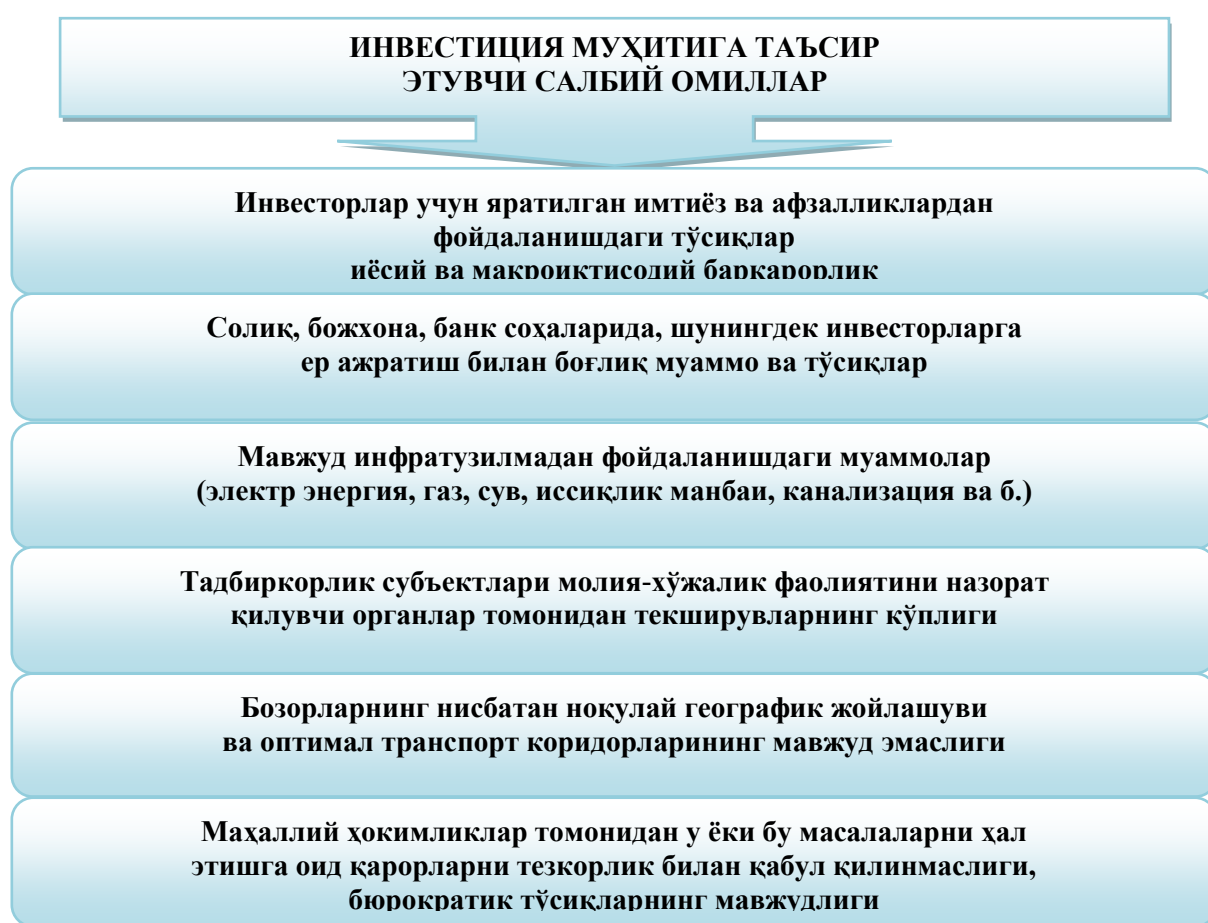
Инвестиция соҳасидаги макроиқтисодий кўрсаткичлар динамикаси

Кўрсаткичлар	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Амалдаги баҳоларда, жами, млрд. сўм	3165,2	4041,0	5479,7	8587,1	12531,9	15409,1
Жорий йилга нисбатан % ҳисобида	107,0	109,1	122,9	128,3	124,8	109,2
ЯИМда инвестиция миқдори, %	20,8	19,5	19,4	22,7	26,1	24,9
Марказлашган инвестициялар амалдаги баҳоларда, млрд.сўм	755,8	915,8	1099,7	1717,0	2517,9	2855,3
Капитал қўйилмаларда марказлашган инвестициялар миқдори, %	23,9	23,1	20,1	20,0	20,1	18,5
Марказлашмаган инвестициялар амалдаги баҳоларда, млрд. сўм	2409,4	3109,0	4380,0	6870,1	10014,1	12553,8
Капитал қўйилмаларда марказлашмаган инвестициялар миқдори, %	76,1	76,9	79,9	80,0	79,9	81,5

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

¹⁶ Абулқосимов Ҳ.П. Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар. – Т., Akademiya, 2008.

Аммо шуни ҳам қайд этиш лозимки, бугунги кунда инвестиция муҳитига бир қанча салбий омиллар ўз таъсирини кўрсатмоқда. Булар сирасига мавжуд инфратузилмалардан фойдаланишдаги муаммоларни келтириш мумкин. Шунингдек, солиқ, божхона, банк соҳасида ва инвесторларга ер ажратиш билан боғлиқ тўсиқлар ҳам тез-тез учраб турибди (3.4-расм). Шу ўринда Президентимизнинг қуйидаги ибораларни эсга олиш жоиз, яъни “Барчамиз оддий бир ҳақиқатни яхши англаб олишимиз даркор – инвестицияларсиз модернизация ҳам, янгилаш ҳам бўлмайди”.¹⁷

3.4-расм

Статистик маълумотларга эътибор қаратадиган бўлсак, мустақиллик йилларида Республикамизга 33,6 млрд. АҚШ долларида зиёд хорижий инвестициялар жалб этилган. Мазкур инвестицияларнинг барчаси асосан етакчи соҳаларни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш,

¹⁷ Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010.

транспорт ва инфратузилма коммуникацияларини ривожлантиришга қаратилган стратегик аҳамиятга молик лойиҳаларни ривожлантиришга йўналтирилди. Хусусан, охириги йилларда амалга оширилиши тугалланган йирик инвестицион лойиҳаларни келтириб ўтадиган бўлсак, улар қуйидагилардир:

- Янги русумдаги 480 дан ортиқ MAN оғир юк автомобиллари ҳамда 7797 дона Спарк М300 енгил автомобиллар ишлаб чиқарилди (инвестиция ҳажми – 31,3 млн.долл. ва 3 млн.евро);

- Йилига 30,0 млрд.куб.м. газни транзит қилиш қувватига эга бўлган “Ўзбекистон-Хитой” газ қузури ишга туширилди (инвестиция ҳажми – 3168,9 млн.долл.);

- Кўкдумалоқ қонида йилига 6 млрд.куб.м. йўлдош газларни утилизация қилиш станцияси қурилди (инвестиция ҳажми – 373,0 млн.долл.);

- Хаузақ қонида йилига 3 млрд. метр куб газни бирламчи тайёрлов мосламаси ишга туширилди (ЛУКОЙЛ билан ҳамкорликда) (инвестиция ҳажми – 302,8 млн. долл.);

- «Тошгузар – Бойсун – Кумкўрғон» йўналишидаги янги темир йўллар (инвестиция ҳажми – 34,4 млрд.сум);

- «Навоий – Учқудуқ – Султон Увайстоғ – Нукус» темир йўл линиясининг 6 та янги разезди ишга туширилди (инвестиция ҳажми – 6,8 млрд.сум);

- «Тукумачи-Ангрен» йўналишида янги темир йўллар (инвестиция ҳажми – 85,4 млн.долл.).

2010 йилнинг 15 декабрида мамлакатимиз Президентининг саноатни барқарор, жадал ва мутаносиб равишда ривожлантириш, асосий саноат тармоқларини диверсификация қилишга ва экспорт салоҳиятини ўстиришга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, саноат тармоқлари, комплекслари ва корхоналарини модернизация қилиш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш асосида уларнинг самарадорлиги

ҳамда рақобатдошлигини янада ошириш мақсадида ПҚ-1442-сонли “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди. Ушубу қарорда саноатни ривожлантиришнинг комплекс дастури ва модернизация қилиниши, техник ва технологик янгиланиши, янгидан барпо этилиши кутилаётган йирик инвестицион лойиҳалар акс этган бўлиб, қуйидаги устувор йўналишлар белгилаб берилган:

- структура ҳосил қилувчи тармоқларни ва умуман саноатни ривожлантиришнинг аниқ, чуқур ва ҳар томонлама пухта ўйланган узоқ муддатли истиқболларини ишлаб чиқиш, шу асосда иқтисодиётнинг асосий тармоқларини диверсификация қилишга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш;

- саноат маҳсулотининг рақобатбардошлигини ошириш, республика саноати ва умуман иқтисодиётини ривожлантиришнинг жаҳон конъюнктурасидаги ўзгаришларга боғлиқлигини камайтириш мақсадида норматив кўрсаткичлар ва тарифларнинг барқарорлигини таъминлаш;

- Ўзбекистон Республикасининг жаҳон меҳнат тақсимотидаги роли ва ўрни юксалиб боришини таъминлайдиган энергетика, нефть-газ-кимё, кимё, тўқимачилик ва енгил саноат, рангли металлургия, машинасозлик ва автомобилсозлик, фармацевтика каби устувор тармоқларни илдам ривожлантиришга қаратилган саноатдаги таркибий ўзгартиришларни янада чуқурлаштириш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сифатли ва чуқур қайта ишлаш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, жаҳон бозорида доимий харидоргир бўлган, қўшилган қиймат улуши юқори рақобатдош маҳсулот ишлаб чиқариш;

- саноат корхоналарини кенг миқёсда модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, уларни энг замонавий юқори технологик ускуналар билан жиҳозлаш, саноат тармоқларида замонавий илмий ютуқлар ва илжор

инновация технологияларини жадал татбиқ этиш, саноат учун юқори малакали кадрлар тайёрлашни кенгайтириш;

- ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш, маҳаллий хом ашёни чуқур ва сифатли қайта ишлаш негизида экспорт салоҳиятининг барқарор ўсиб боришини, экспортга мўлжалланган рақобатдош саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришни кўпайтиришни, уларни сотиш бозорлари кенгайтирилишини таъминлаш;

- ички саноат кооперацияси ва ишлаб чиқариш маҳаллийлаштирилишини янада ривожлантириш, саноат тармоқларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, саноат корхоналарини мамлакатнинг барча минтақаларида жойлаштириш ва шу асосда импорт ўрнини босадиган маҳсулот ишлаб чиқарилишини, янги иш жойлари яратилиши ҳамда аҳолининг иш билан бандлиги ўсишини, одамларнинг даромадлари ва турмуш даражаси янада ошиб боришини таъминлаш;

- меҳнат унумдорлигини ўстириш, ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини изчил пасайтириш, энергия ва ресурсларни тежайдиган замонавий технологияларни жорий этиш, ишлаб чиқаришни ташкил қилишни такомиллаштириш, нобудгарчиликлар ва унумсиз сарф-харажатларни бартараф этиш ҳисобига саноат ишлаб чиқариши самарадорлигини муттасил ошириб бориш;

- саноат маҳсулотини ишлаб чиқаришда унинг ташқи бозордаги рақобатдошлигини таъминлайдиган халқаро сифат стандартлари ва техник регламентларни тизимли тарзда татбиқ этиш.¹⁸

Келтирилган устувор йўналишларни амалга ошириш учун барча молиявий манбалар ҳисобидан жами 50 миллиард АҚШ долларига тенг бўлган 519 та лойиҳани ўзлаштириш кўзда тутилмоқда. Шундан молиялаштириш манбалари аниқ бўлган инвестицион лойиҳаларнинг сони

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2010 йил, 50-сон, 472-модда.

260 тани ташкил этгани ҳолда, ўзлаштириладиган маблағлар қиймати 30 074,2 миллион АҚШ долларига тенг.

Ишлаб чиқиладиган янги инвестиция лойиҳалар рўйхати бўйича:

- 6,03 млрд. доллар истикбол қийматига эга 99 та йирик тармоқ лойиҳалари, - 412 млн. долларга тенг 442 та ҳудудий лойиҳаларни амалга ошириш назарда тутилган.

Бундан кўриниб турибдики, ҳар йили саноатни ривожлантириш учун ўртача 10 миллиард долларга тенг бўлган инвестицион маблағлар иқтисодиётга жалб қилинади. Бу эса, ўз навбатида, янги иш ўринларини ташкил этишни ва қўшимча даромадларнинг шаклланишини, шунинг билан бирга асосий макроиқтисодий кўрсаткичлардан бири бўлган, яъни ЯИМнинг ўсишини таъминлашга ва натижада аҳоли фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади.

ХУЛОСА

Марказий Осиё мамлакатларида иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуришнинг асосий йўналишларига бағишланган магистрлик диссертация натижаларини умумлаштириш қуйидаги хулосаларга келиш имконини берди:

1. Ўзбекистон ўзи танлаган мустақил тараққиёт йўлидан бориб, бозор муносабатлари тизимини шакллантириш, иқтисодиётни эркинлаштириш, ислохотларни янада чуқурлаштириш, турли соҳа ва тармоқлар ўртасида мутаносибликни таъминлаш вазифаларини амалга ошириб келмоқда. Бозор иқтисодиётини шакллантиришнинг устувор йўналишларидан бири иқтисодиёт тармоқлари таркибида ислохотларни амалга ошириш ҳисобланади. Ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида олиб борилган иқтисодий ўсиш сиёсати иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш заруратини кўрсатади. Бозор иқтисодиёти шароитида таркибий ислохотлар макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, корхоналарни янги технология ва жиҳозлар билан жиҳозлаш, иқтисодиётда нодавлат сектор улушини ошириш ва бошқаларга йўналтирилади.

2. Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар деганда унинг ички тузилишидаги ҳар қандай ўзгаришлар, иқтисодиётни ташкил этувчи унсурларнинг ўзаро алоқалари ва сифат ўзгаришларига сабаб бўлувчи алоқалар қонуниятлари тушунилади. Иқтисодиёт таркиби – кўп қиррали тушунча бўлиб, уни хўжалик тизимининг турли элементларининг ўзаро нисбатини акс эттирувчи ҳар хил нуқтаи – назардан кўриб чиқиш мумкин. Одатда тармоқ, такрор-ишлаб чиқариш, ҳудудий ва ташқи савдо таркиблари ўзаро фарқланади.

3. Постиндустриал жамиятга ўтиш жараёнлари бу ривожланган давлатлар иқтисодиётининг тармоқ таркибида туб ўзгаришлар рўй бериши билан бирга борди:

- ЯИМни яратишда қишлоқ ва ўрмон хўжаликларининг, қазилар ва оғир саноатнинг ҳиссаси муттасил камайиб борди;

- бир вақтнинг ўзида моддий ишлаб чиқаришнинг электрон машинасозлик, ракета-космик техника, назорат-ўлчов асбобларини ишлаб чиқарувчи илм талаб тармоқларинг устувор ривожланиши кузатилди;

- хизматлар соҳасининг, аввало соғлиқни сақлаш, фан, таълим, ижтимоий таъминот каби тармоқларнинг улуши ўсиб бормоқда. Иқтисодиётнинг тармоқ таркибидаги таркибий ўзгаришлар иш билан бандлилик таркибида ҳам худди шундай ўзгаришларни келтириб чиқарди.

4. Иқтисодий ислохотларнинг ҳозирги босқичида таркибий ўзгаришлар сиёсати:

- мамлакат иқтисодиётининг диверсификациялашув даражасини кўтариш, яъни ишлаб чиқарилаётган товарлар ва хизматлар номенклатурасини кенгайтириш, ЯИМ, экспорт каби кўрсаткичларида алоҳида тармоқ маҳсулоти ёки маҳсулот гуруҳининг устунлик қилишига барҳам бериш;

- ташқи бозорлардаги конъюнктура ўзгаришларига кам таъсирчан бўлган тармоқлар ва соҳаларнинг ЯИМ ва бандликдаги улушининг юқори бўлишини таъминлаш;

- тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи, шунингдек, экспорт қилувчи корхона ва тармоқларнинг хом ашё ва бутловчи қисмлар билан таъминланишида маҳаллий корхоналар улушининг устунлигига эришиш;

- юқори технологиялар ва замонавий техника билан билан қуролланган, арзон ва сифатли, ташқи бозорда бемалол рақобатга кириша оладиган саноат тармоқларининг саноат ишлаб чиқариши кўрсаткичларидаги улушини ошириш;

- конъюнктура ўзгаришларига тез мослашувчан, капитал сиғими паст бўлган соҳа ва тармоқларнинг ялпи иқтисодий кўрсаткичларидаги салмоғини оширишга эришиш йўналишларида олиб борилмоқда.

5. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, агар 2000 йилда мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотида саноатнинг ҳиссаси атиги 14,2 фоизни ташкил этган бўлса, 2010 йилда бу кўрсаткич 24 фоизни, транспорт ва алоқанинг улуши тегишли равишда 7,7 ва 12,4 фоизни ташкил этди, хизматлар бўйича бу рақам 37 фоиздан 49 фоизга ўсди.

6. Республикамиз бўйича асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг 2000 йилда 29,7 фоизи, 2005 йилда 32,6 фоизи, 2008 йилда 34,5 фоизи, 2009 йилда 28,4 фоизи саноат тармоқларига йўналтирилган. Мамлакатимиз иқтисодиётига жалб қилинган хорижий инвестицияларнинг катта қисми (2000 йилда 62,4 фоизи, 2005 йилда 46,4 фоизи, 2008 йилда 47,2 фоизи, 2009 йилда 21,5 фоизи) саноат тармоқларига йўналтирилганлиги ҳам юқоридаги фикрни яна бир бор тасдиқлайди.

7. Янги қувватларни ишга туширилиши, маҳсулот турларини диверсификация қилиш, янги турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ўзлаштириш нафақат тармоқнинг ЯИМдаги улуши ўзгаришига, балки ички тармоқ таркибининг ўзгаришига ҳам олиб келди. 2000-2010 йиллар давомида саноат ишлаб чиқариш таркибида ёқилғи саноати, металлургия, машинасозлик ва металлни қайта ишлаш саноати тармоқларининг улуши ортди. Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмида машинасозлик ва металлни қайта ишлаш тармоғининг улуши 2000 йилда 9,9 фоиздан иборат бўлган бўлса 2008-2010 йиллар давомида 16,2 фоизни ташкил этди.

8. Қозоғистон Республикасида ҳам сўнгги йилларда иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш соҳасига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Амалга оширилаётган чора-тадбирлар натижасида Қозоғистон ялпи ички маҳсулоти таркибида қатор ўзгаришлар юз берди. Хусусан, 200-2010 йилларда қишлоқ хўжалигининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 8,2 фоиздан 4,5 фоизга пасайган бўлса, қурилишнинг салмоғи 5,2 фоиздан 7,7 фоизга, хизматлар соҳасининг улуши 47,4 фоиздан 50,4 фоизгача ўсган. Бундай

ўзгаришлар, энг аввало, Қозоғистон ҳукумати томонидан олиб борилаётган таркибий ислоҳотлар натижасида юз берган.

9. Шу билан бирга Қозоғистон иқтисодиётида юз бераётган ўзгаришлар ҳақида сўз юритганда шуни таъкидлаш лозимки, гарчи саноат ишлаб чиқаришининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2000-2010 йилларда деярли ўзгаришсиз қолган бўлса-да, қазиб олиш саноатининг тобора каттарок улушга эга бўлиб бораётгани салбий ҳодиса ҳисобланади. Кўриниб турибдики, 2000 йилда қазиб олиш саноатининг улуши 13 фоизни ташкил этган бўлса, 2010 йилга келиб бу кўрсаткич 19,5 фоизга етган. Айни вақтда қайта ишлаш саноатининг салмоғи 16,5 фоиздан 11,3 фоизгача пасайган. Бундай ўзгаришлар шундан далолат берадики, Қозоғистон саноатида хом ашёга йўналганлик даражаси ортиб бормоқда.

10. Таҳлиллар шундан далолат берадики, 2006 йилда республика иқтисодиётига киритилган бевосита хорижий инвестицияларда геология-разведка ва қидирув ишларининг салмоғи 51 фоизни ташкил этган. Гарчи 2007 ва 2008 йилларда бу кўрсаткич бирмунча пасайган бўлса-да, 2009 йилга келиб унинг улуши яна сезиларли даражада ошди ва 48,1 фоизни ташкил этди. Бунинг энг асосий сабаби шундан иборатки, хорижий инвесторлар ўз маблағларини юқори даромад келтирадиган ва таваккалчилик даражаси паст соҳаларга сарфлашни афзал биладилар. Шу муносабат билан хорижий инвесторлар Қозоғистон иқтисодиётининг энг ишончли ва жозибадор соҳаси сифатида фойдали захираларни излаб топиш соҳасини танлай бошладилар. Бу эса бугунги кунда бевосита хорижий инвестициялар таркибини такомиллаштириш бўйича жиддий чора-тадбирлар амалга ошириш лозимлигини кўрсатади.

11. Қозоғистон иқтисодиётига киритилаётган бевосита хорижий инвестицияларнинг катта қисми тоғ-кон саноати ҳиссасига тўғри келади. Жумладан, 2010 йилда мамлакат иқтисодиётига киритилган бевосита хорижий инвестицияларнинг қарийб 1/5 қисми айнан шу соҳага тўғри келган.

Тоғ-кон саноатига киритилган инвестицияларнинг деярли 90 фоизини хом нефть ва табиий газ ишлаб чиқариш ташкил қилади. Кўриниб турибдики, бевосита хорижий инвестицияларнинг жуда катта қисми табиий ресурсларни излаб топиш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ соҳаларга киритилмоқда. Қайта ишлаш саноатига киритилган бевосита хорижий инвестицияларнинг жами инвестициялардаги улуши 2010 йилда атиги 11,8 фоизга тенг бўлиб, унинг 86 фоизи металлургия саноати ҳиссасига тўғри келади.

11. Экспертлар фикрича, Қозоғистон Республикасининг хом ашёга асосланмаган соҳаларига бевосита хорижий инвестициялар кириб келишига салбий таъсир кўрсатаётган омиллар қуйидагилардан иборат:

- Қозоғистон Республикасининг халқаро савдога етарли даражада жалб этилмаганлиги;
- транспорт-логистика инфратузилмасининг етарли даражада ривожланмаганлиги;
- хорижий инвесторларнинг ер участкаларидан фойдаланишларидаги мураккаблиklar;
- хорижда Қозоғистон Республикаси ҳақида маъмурий бошқарув устувор ўринга эга мамлакат сифатида имижнинг шаклланганлиги ва ҳ.к.

12. Қирғизистонда кечаётган таркибий ўзгаришлар жараёни бирмунча интенсивлиги билан ажралиб туради. 2006-2010 йиллар давомида Қирғизистон Республикаси ялпи ички маҳсулотида хизмат кўрсатиш улуши 41,3 фоиздан 46,1 фоизгача ўсган бўлса, товар ишлаб чиқариш тармоқларининг улуши 46,2 фоиздан 43,7 фоизгача пасайган. Айни вақтда саноат ишлаб чиқаришининг ялпи ички маҳсулотидаги улуши 14,8 фоиздан 20,7 фоизгача ўсган бўлса, қишлоқ хўжалигининг салмоғи 28,7 фоиздан 17,5 фоизгача пасайган. Шу билан бирга соф солиқлар улушининг ўсганлигини ҳам таъкидлаш лозим.

13. Тожикистон иқтисодиётида кечаётган таркибий ўзгаришлар юқоридаги уч мамлакатдагидан фарқ қилади. Бунга, албатта, мамлакатда

юритилаётган таркибий-инвестиция сиёсати ўз таъсирини кўрсатмоқда. Сўнгги йилларда юқоридаги уч мамлакат ялпи ички маҳсулотида саноат улушининг ўсиши кузатилса, Тожикистон Республикасида 2005-2010 йиллар давомида саноат ишлаб чиқаришининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улуши 22,8 фоиздан 12,6 фоизгача пасайганлиги кузатилади. Айтилиши вақтда қишлоқ хўжалигининг Тожикистон ялпи ички маҳсулотидаги салмоғи 21,2 фоиздан 18,7 фоизгача пасайган. Хизмат кўрсатиш соҳасининг улуши эса 39,9 фоиздан 48 фоизгача ўсган.

14. Таҳлиллар шундан далолат берадики, Ўзбекистон ва Қозоғистонда саноат ишлаб чиқаришининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши қишлоқ хўжалиги улушидан юқори эканлиги кузатилса, Тожикистон ва Қирғизистонда унга акс манзара кўзга ташланади. Бошқача қилиб айтганда, Қозоғистон ва Ўзбекистонда индустриал-аграр, Тожикистон ва Қирғизистонда аграр-индустриал хусусиятга эга иқтисодиёт шаклланган. Бунинг устига Тожикистонда иқтисодиётнинг аграрлашув даражаси йил сайин ортиб бормоқда.

15. Ўзбекистонда иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуришнинг устувор йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- структура ҳосил қилувчи тармоқларни ва умуман саноатни ривожлантиришнинг аниқ, чуқур ва ҳар томонлама пухта ўйланган узоқ муддатли истиқболларини ишлаб чиқиш, шу асосда иқтисодиётнинг асосий тармоқларини диверсификация қилишга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш;

- саноат маҳсулотининг рақобатбардошлигини ошириш, республика саноати ва умуман иқтисодиётини ривожлантиришнинг жаҳон конъюнктурасидаги ўзгаришларга боғлиқлигини камайтириш мақсадида норматив кўрсаткичлар ва тарифларнинг барқарорлигини таъминлаш;

- Ўзбекистон Республикасининг жаҳон меҳнат тақсимоотидаги роли ва ўрни юксалиб боришини таъминлайдиган энергетика, нефть-газ-кимё, кимё,

тўқимачилик ва енгил саноат, рангли металлургия, машинасозлик ва автомобилсозлик, фармацевтика каби устувор тармоқларни илдам ривожлантиришга қаратилган саноатдаги таркибий ўзгартиришларни янада чуқурлаштириш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сифатли ва чуқур қайта ишлаш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, жаҳон бозорида доимий харидоргир бўлган, қўшилган қиймат улуши юқори рақобатдош маҳсулот ишлаб чиқариш;

- саноат корхоналарини кенг миқёсда модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, уларни энг замонавий юқори технологик ускуналар билан жиҳозлаш, саноат тармоқларида замонавий илмий ютуқлар ва илјор инновация технологияларини жадал татбиқ этиш, саноат учун юқори малакали кадрлар тайёрлашни кенгайтириш;

- ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш, маҳаллий хом ашёни чуқур ва сифатли қайта ишлаш негизида экспорт салоҳиятининг барқарор ўсиб боришини, экспортга мўлжалланган рақобатдош саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришни кўпайтиришни, уларни сотиш бозорлари кенгайтирилишини таъминлаш;

- ички саноат кооперацияси ва ишлаб чиқариш маҳаллийлаштирилишини янада ривожлантириш, саноат тармоқларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, саноат корхоналарини мамлакатнинг барча минтақаларида жойлаштириш ва шу асосда импорт ўрнини босадиган маҳсулот ишлаб чиқарилишини, янги иш жойлари яратилиши ҳамда аҳолининг иш билан бандлиги ўсишини, одамларнинг даромадлари ва турмуш даражаси янада ошиб боришини таъминлаш;

- меҳнат унумдорлигини ўстириш, ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини изчил пасайтириш, энергия ва ресурсларни тежайдиган замонавий технологияларни жорий этиш, ишлаб чиқаришни ташкил қилишни такомиллаштириш, нобудгарчиликлар ва унумсиз сарф-

харажатларни бартараф этиш ҳисобига саноат ишлаб чиқариши самарадорлигини муттасил ошириб бориш;

- саноат маҳсулотини ишлаб чиқаришда унинг ташқи бозордаги рақобатдошлигини таъминлайдиган халқаро сифат стандартлари ва техник регламентларни тизимли тарзда татбиқ этиш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва ҳукумат қарорлари

1.1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2011. - 40 б.

1.2. Ўзбекистон Республикасининг “Мулкчилик тўғрисидаги”ги қонуни. //Ўзбекистон Республикаси: қонунлар ва фармонлар. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 29-46-бетлар.

1.3. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги”ги қонуни. //Ўзбекистон Республикаси: қонунлар ва фармонлар. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 65-76-бетлар.

1.4. Ўзбекистон Республикасининг “Корхоналар тўғрисида”ги қонуни. //Ўзбекистон Республикаси: қонунлар ва фармонлар. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 77-99-бетлар.

1.5. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик тўғрисидаги”ги қонуни. //Ўзбекистон Республикаси: қонунлар ва фармонлар. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 159-163-бетлар.

1.6. Ўзбекистон Республикасининг “Табиий монополиялар тўғрисида”ги қонуни. 1996 йил 27 декабрь.

1.7. Ўзбекистон Республикасининг “Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида”ги қонуни. 1996 йил 27 декабрь.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари ва маърузалари

2.1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. - Т.: “Ўзбекистон”, 1992. – 74 б.

2.2. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. – Т.: “Ўзбекистон”, 1993. - 66 б.

2.3. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-иҷтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари - Т.: “Ўзбекистон”, 1995. - 74 б.

2.4. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: “Ўзбекистон”, 1995. - 269 б.

2.5. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: “Ўзбекистон”, 1997. - 326 б.

2.6. Каримов И.А. Мулкдорлар синфини шакллантириш - ислохотларнинг бош мезони. //Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. - Т.: “Ўзбекистон”, 1997. 5-том. -332-339 б.

2.7. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. – Т.: “Ўзбекистон”, 1999. - 48 б.

2.8. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. – Т.: “Ўзбекистон”, 2005. – 96 б.

2.9. Каримов И.А. Янгиланиш ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш – асосий вазифамиздир. /Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2006 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2007 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. – Халқ сўзи, 2007 йил 13 февраль.

2.10. Каримов И.А. Инсон манфаатлари устуворлигини таъминлаш – барча ислохот ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир. //Президент И.А. Каримовнинг 2007 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2008 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасидаги маърузаси. – Т.: Халқ сўзи. 2008 йил 9 февраль.

2.11. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари. /И.А. Каримов. – Т.: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.

2.12. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. /И.А.Каримов. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – 80 б.

2.13. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. /И.А.Каримов. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – 48 б.

2.14. Каримов И.А. 2012-йил Ватанимиз тараққиётини янги бошқичга кўтарадиган йил бўлади //2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий – иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маъруза. - “Халқ сўзи”, 2012, 20 январь.

III. Асосий адабиётлар

3.1. Абдурахмонов Қ.Х., Аллаяров А.Л., Додобоев Ю.Т., Хасанжонов Қ.А. Марказий Осиё давлатларининг регионал иқтисодиёти. – Т.: “Turon-Iqbol” нашриёти, 2006. – 424 б.

3.2. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. – М.: Информационно-внедрический центр «Маркетинг», 2008. – 312 с.

3.3. Алимов Р.М. Центральная Азия: общность интересов. – Т.: «Шарк», 2005. – 464 с.

3.4. Алчинов В.М. СНГ – Россия – Евросоюз. Проблемы и перспективы интеграции /В.М. Алчинов; Дипломат. акад. МИД России, Ин-т актуал. междунар. проблем. – М.: Восток – Запад, 2008. – 220 с.

3.5. Арифханов Ш.Р. Центральная Азия: настоящее и будущее /Т.: 2010. – 218 с.

- 3.6. Абулқосимов Ҳ.П. Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар. – Т., Akademiya, 2008.
- 3.7. Баринов В.А. Внешнеэкономическая деятельность. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2008. – 192 с.
- 3.8. Вахабов А.В., Хажибакиев Ш.Х., Муминов Н.Г. Хорижий инвестициялар. – Т.: “Молия”. – 2010. – 328 с.
- 3.9. Вахабов А.В. и другие. ВТО: механизм взаимодействия национальных экономик. Угрозы и возможности в условиях выхода на международный рынок /под ред. С.Ф. Сутырина. – М.: Эксмо, 2008. – 400 с.
- 3.10. Динкевич А.И., Швыдко В. Г. Страны Центральной Азии - новая фаза переходного периода / Ин-т востоковедения РАН. - М., 2005. - 174 с.
- 3.11. Маҳмудов Н.М, Маджидов Ш.А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2010.
- 3.12. Иванов Э.М. Экономические отношения России со странами Центральной Азии / Под ред. Е.М. Кожокина; Рос. ин-т стратег. исслед. - М., 2006. - 127 с.
- 3.13. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: теория и практика. /Пер. с англ. М.: МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 349 с.
- 3.14. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник /под ред. проф. А.С. Булатова, проф. Н.Н. Ливенцева - М.: Магистр, 2008. – 654 с.
- 3.15. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. /Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 715 с.
- 3.16. Расулев А., Бедринцев А., Акилов А. Узбекистан: Внешнеэкономическая деятельность и интеграция в мировое хозяйство. - Т.: Узбекистан, 1996. – 80 с.

3.17. Сиражиддинов Н. Проблемы повышения эффективности внешней торговли Узбекистана: теоретико-методологические аспекты. Монография. Ташкент – 2004. – 224 с.

3.18. Тўхлиев Н.Т., Ҳақбердиев Қ.Қ., Эрмаматов Ш.Ж., Холматов Н.Б. Ўзбекистон иқтисодиёти асослари. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 280 б.

3.19. Устинов И.Н. Мировая торговля: статистическо-энциклопедический справочник. //И.Н. Устинов. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2006. – 848 с.

3.20. Харламова В.Н. Международная экономическая интеграция. М.: Анкил, 2002. – 208 с.

3.21. Центральная Азия: геοэкономика, геополитика, безопасность. Т.: «Шарк». 2002. – 208 с.

3.22. Цыпин И.С., Веснин В.Р. Мировая экономика. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 248 с.

3.23. Черников Г.П. Мировая экономика. М.: Дрофа, 2003. – 432 с.

3.24. Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века: Почему не интегрируются страны СНГ. М.: НП «III тысячелетие», 2001. – 352с.

3.25. Ўзбекистон иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш муаммолари: назария ва амалиёт. /Муаллифлар жамоаси: Р.О. Алимов, А.Ф. Расулев, А.М. Қодиров ва бошқалар. //С.С. Ғуломов таҳрири остида. – Тошкент: Konsauditinform-Nashr, 2006. – 440 б.

3.26. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг 2011 йилнинг асосий якунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” мавзусидаги

маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт. - 2012. – 282 бет.

4. Журнал ва илмий тўпламлардаги мақолалар

4.1. Арифханов Ш. Р. Формирование Центрально-азиатского общего рынка с учетом национальных интересов Узбекистана. //«Экономика Узбекистана» информационно-аналитический бюллетень за 2005 год. – 2006, №8. – с.117-120.

4.2. Бекмурадов А. Внешняя политика Республики Узбекистан в контексте экономической безопасности (методологический аспект).//Xalqaro munosabatlar. 2000, №2. - с.3-10.

4.3. Доулинг М., Вигнараджа Г. Экономическое возрождение республик Центральной Азии: рубеж пройден //Центр. Азия и Кавказ. - Lulea, 2005. - №6. - с. 120-132.

4.4. Зевин Л.З., Ушакова Н.А. Россия и Центральная Азия: Проблемы и перспективы экономических отношений // Восток=Oriens. - 2005. – №2. - С.77-89; №3. - С.91-103.

4.5. Калабин В. Поворот инвестиционных рек /Сайт журнала «Эксперт-Казахстан».

4.6. Никулин Н.Н. СНГ в международном разделении труда: национальные интересы и экономическая стратегия. //Вопросы статистики. 2005. - №10. – с.68-72.

4.7. Плышевский Страны СНГ: послекризисное оживление экономики. //Проблемы теории и практики управления. 2004. №3. – с.17-24.

4.8. Резникова О.Б. Экономическое развитие государств Центральной Азии и Кавказа: роль внешних ресурсов. //Мировая экономика и международные отношения. – 2003, №4. – с.87-96.

4.9. Черкасов Н.А. Экономическая деятельность государства в условиях глобализации и региональной интеграции. //Проблемы современной экономики. – 2006. - №3/4 (19/20). – с.18-21.

4.10. Шишков Ю.В. Отечественная теория региональной интеграции: опыт прошлого и взгляд в будущее. //Мировая экономика и международные отношения. 2006, №4. – с.54-63.

4.11. Шодиев Р. Внешнеэкономическая деятельность Узбекистана: ретроспектива и перспективы развития. //Xalqaro munosabatlar. 2001, №3. - с.31-38.

4.12. Шумский Н.Н. Единое экономическое пространство Беларуси, Казахстана, России и Украины: проблемы и перспективы. //Вопросы экономики. 2006, №4. – с. 114-123.

4.13. Шумский Н.Н. Интеграция в Содружестве Независимых Государств: проблемы и перспективы. //Мировая экономика и международные отношения. 1999, №11. - с.72-83.

4.14. Южный фланг СНГ. Центральная Азия - Каспий - Кавказ: энергетика и политика /Под ред. А.В. Мальгина, М.М. Наринского. - М.: Nabona, 2005. - Вып. 2. - 456 с.

4.15. Юданов Ю.И. Восточноевропейский регион СНГ: поиск новых концепций «благоприятности инвестиционного климата». //Мировая экономика и международные отношения. 2000. №10. – с.61-70; №11. – с.104-110.

4.16. Юданов Ю.И. Центральная Азия - новый фаворит иностранных инвесторов. //Мировая экономика и международные отношения. 2000 г. №3, 4. с. 72-80.

5. Зарубежная литература

5.1. Adam Smith. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. A Selected. Edited with an introduction and Notes by Kathrin Sutherland. – Oxford University Press, 1998, - 618 pp.

5.2. Anne O. Krueger. Trade Policy and Economic Development: How We Learn. – National Bureau of Economic Research, Working Paper 5896, January 1997, pp. 7-9.

5.3. Audretsch, David B. Industrial Organization and The New Industrial Policy. London, Centre for Economic Policy Research, (Discussion Paper Series), October 1998, - 51 p.

5.4. Balassa, B. The Theory of Economic Integration. London: Georg Alien & Unwin, 1962

5.5. Bertil Ohlin. Interregional and International Trade. - Cambridge: Harvard University Press, 1933.

5.6. Bhagwati, Jaddish N. and Srinivasan, T.N. A General Equilibrium Thory of Effective protection and Resourse Allocation. – Journal of International Economics, Vol. 3, pp. 259-28.

5.7. Bruno and Chenery or Chenery and Bruno. Development Alternatives in an Open Economy: The Case of Israel. – Economic Journal, 1962, March, N285; Vol. 72, pp. 79-103.

5.8. Chenery, Hollis B. and Strout, Alan. Foreign Assistance and Economic Development. – American Economic Review, 1966, September, Vol. 56, pp. 679-733.

5.9. Stiglitz, Jozef T. Towards a New Paradigm for Development: Strategies, Policies and Process. – Prebish Lecture at UNCTAD, 1988, Geneva, October 19.

5.10. Samuelson Paul. International Trade and the Equalization of Factor Prices. – Economic Journal, N 58, 1948. – pp. 163-184.

6. Статистик тўплamlар

6.1. Ўзбекистон Республикасининг 2005 йил статистик ахборотномаси. Т.: 2006. – 97 б.

6.2. Ўзбекистон иқтисодиёти: Ахборот ва таҳлилий шарҳ 2007 йил. Т.: 2008. – 128 б.

6.3. Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил статистик ахборотномаси. Т.: 2008. – 102 б.

6.4. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил статистик ахборотномаси. Т.: 2008. – 145 б.

6.5. Йиллик статистик тўплам 2008. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Т.: 2009. – 386 б.

6.6. Статистическое обозрение Узбекистана за 2009 год. Т.: 2010. – 87с.

6.7. Внешняя торговля Кыргызской Республики 2004-2008. Бишкек 2009. – 156 с.

6.8. «Казахстан сегодня» /г.Астана 2011 Агентство Республики Казахстан по статистике.

6.9. Казахстан в 2010 году /Статистический ежегодник Казахстана. – Астана: 2011. – С.216-217 асосида тузилган.

6.10. Социальные тенденции Кыргызской Республики: 2006-2010: Выпуск 7 – Бишкек: Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 2011

6.11. Таджикистан в цифрах 2011. //Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2012. – с.12

6.12. Содружество Независимых Государств в 2009 году. М.: 2010. – 244 с.

6.13. Экономка Узбекистана: информационно-аналитический бюллетень. Т.: 2010. – 70с.

7. Интернет манбалари

7.1. <http://www.unctad.org>

7.2. www.ifc.org

7.3. www.stat.uz

7.4. www.bearingpoint.uz, www.pca.uz

7.5. www.cer.uz

7.6. www.press-service.uz.

7.7. www.cisstat.org.

7.8. www.ereport.ru

- 7.9. <http://www.stat.kz>
- 7.10. <http://www.stat.kg>
- 7.11. <http://www.stat.tg>
- 7.12. <http://www.natstat.gov.tm>